

Faculteit Letteren
Opleiding: Geschiedenis

De Atjehoorlog in lesmethoden

Een fasering van narratio in Nederlandse lesmethoden

Naam: Lukas Duvekot
Studentnummer: S4514505
Datum: 15 maart 2020
Begeleider: Dr. Remco Ensel
Cursus: Bachelorwerkstuk
Woordenaantal: 10690

Radboud Universiteit

Inhoud

Inleiding.....	3
Het verloop van de Atjehoorlog	9
Het positieve narratief 1950-1970	11
Het kritische narratief 1970-1985	16
Het Europees imperialistische narratief 1985-1998	22
Conclusie	26
Dankwoord	28
Bibliografie.....	29
Bronnen	29
Literatuurlijst	31

Inleiding

De Atjehoorlog is voor historici een bekende oorlog, maar voor veel mensen die niet dagelijks met geschiedenis bezig zijn, roept het noemen van deze oorlog vaak veel vragen op. Dit is opvallend aangezien deze oorlog voor Nederland in de moderne tijd één van de meest langdurige en ingrijpende oorlogen op militair, politiek en financieel vlak is geweest. Van 1873 tot en met 1942 was het onrustig in Atjeh. Jarenlang voerde Nederland in wisselende intensiteit oorlog om het noorden van Sumatra te ‘pacificeren’ met enorme kosten, een vernietigd Atjeh, politieke debatten, monumenten, protestacties en meer dan honderdduizend slachtoffers tot gevolg.¹ Toch lijkt niet iedere Nederlander de geschiedenis van deze oorlog te kennen. Deze paradox nodigt uit tot verder onderzoek naar de historische erfenis van deze oorlog. Historici hebben zich verdiept in deze ingrijpende koloniale oorlog, maar om de literatuur over de Atjehoorlog goed te kunnen plaatsen, is het nodig om eerst de algemene Nederlandse koloniale geschiedschrijving te behandelen.

Nederlandse koloniale geschiedschrijving laat zich tot na de Tweede Wereldoorlog kenmerken door de focus op de beschrijving van de koloniale elite. De nadruk van de onderzochte onderwerpen lag voornamelijk op politieke, militaire en economische onderwerpen.² In de jaren '60 kwam er meer kritiek op het koloniale verleden vanuit maatschappelijke, maar ook vanuit historisch-academische hoek. In navolging van onderzoek naar militaire excessen tijdens de Indonesische dekolonisatieoorlog, bracht Paul van 't Veer zijn onderzoek *De Atjeh-oorlog* uit in 1969.³ Zijn werk kan gezien worden als één van de belangrijkste onderzoeken naar de Atjehoorlog omdat hij de eerste Nederlander was die een uitgebreid onderzoek over de Atjehoorlog schreef waarin het handelen van Nederland kritisch wordt omschreven. Zijn werk zorgde er voor dat de Atjehoorlog in de jaren '70 een onderwerp van discussie en historisch onderzoek werd. Hij beschrijft de oorlog vanuit een politiek-militair oogpunt en gebruikt voornamelijk oorlogsverslagen, biografieën en briefwisselingen van legerleiders en politici als bron.

In Engeland kwam in de jaren '80, onder druk van migranten uit de voormalige koloniën, steeds meer kritiek op de manier waarop koloniale geschiedenis werd onderzocht. Een nieuwe methode voor onderzoek naar koloniale geschiedenis ontwikkelde zich waarbij er gekeken werd naar de invloeden die de kolonie en de kolonisator op elkaar uitoefenden. Volgens deze *new imperial history* konden Engeland en de koloniën niet meer los van elkaar worden gezien, maar moest het koloniale rijk als één geheel met onderlinge verbanden onderzocht worden. Ook in Nederland werden de ontwikkelingen in de *new imperial history* aangewakkerd doordat Indische Nederlanders hun plaats in de geschiedenis van Nederlands-Indië opeisten.⁴ In 1996 publiceerde Martin Bossenbroek zijn onderzoek *Holland op zijn breedst* waarin hij, beïnvloed door

---

¹ Paul van 't Veer, *De Atjeh-oorlog* (3e druk; Amsterdam 1980) 1.

² Remco Raben, 'A new Dutch imperial history? Perambulations in a prospective field', *BMG-Low Countries Historical Review* 128-1 (2013) 5-30, aldaar 5.

³ Van 't Veer, *De Atjeh-oorlog*.

⁴ Raben, 'A new Dutch imperial history?', 8.

de *new imperial history*, een beeld schetst van het Nederlandse koloniale rijk rond het breukjaar 1900.⁵ Hij beschrijft hierin hoe Nederlands-Indië en Zuid-Afrika elkaar en de Nederlandse cultuur beïnvloedden. De Atjehoorlog speelt een centrale rol in dit onderzoek. Het onderzoek van Bossenbroek was vernieuwend omdat hij de Atjehoorlog in een breder perspectief van Nederlandse imperialistische cultuur rond 1900 plaatst. Hierdoor plaatst hij het Nederlandse koloniale verleden op één lijn met de imperialistische cultuur van de andere West-Europese naties. De Nederlandse koloniale geschiedenis werd eerder niet altijd als imperialistisch beschouwd.

Ook Henk Schulte Nordholt werd beïnvloed door de *new imperial history*. In zijn werk *A genealogy of violence* onderzoekt Schulte Nordholt patronen van geweld in Indonesië vanaf de koloniale periode tot en met het huidige Indonesië.⁶ Hij concludeert dat het Nederlandse koloniale regime een angstbewind voerde wat gepaard ging met massaal geweld. Hij zag de koloniale oorlogen niet als aparte gebeurtenissen, maar hij beschrijft een continuïteit in het gebruik van geweld. Dit onderzoek bleef niet zonder kritiek, maar het legde wel de basis voor onderzoek naar geweld op grote schaal in Indonesië door het Nederlandse gezag. Met dit onderzoek naar koloniaal geweld kwam ook de vraag op of Nederland als kolonisator genocide gepleegd heeft. Binnen deze zogenaamde *genocide research* zijn er historici die er voor pleiten dat Nederland wel degelijk een genocide gepleegd heeft in het koloniale verleden, anderen uiten hier hun twijfels bij.⁷ Emmanuel Kreike publiceerde in 2012 zijn artikel '*Genocide in the kampongs? Dutch nineteenth century colonial warfare in Aceh, Sumatra*' waarin hij onderzoekt of Nederland tijdens de Atjehoorlog genocide heeft gepleegd.⁸ Hij concludeert dat, door de vernietiging van dorpen en de natuur, er sprake was van een indirecte genocide waarmee hij het beeld van Nederland als een gewelddadige koloniale mogendheid verstevigt. Een onderdeel van *genocide research* is het onderzoeken van de herinnering aan deze genocide. Deze tak van *genocide research* komt voort uit het onderzoek naar *collective memory*. Om de onderzoeken naar de herinnering van genocide goed te kunnen plaatsen is het nodig om eerst de geschiedschrijving van het collectieve geheugen te behandelen.

Het onderzoek naar de collectieve herinnering heeft zijn wortels in de jaren '20 van de vorige eeuw, maar werd pas groot in de jaren '70 toen er volgens sommigen sprake was van een *memory boom*.⁹ Dit kwam doordat er in deze jaren veel onderzoek werd gedaan naar het herinneren van de holocaust. Sinds de jaren '90 zijn er grofweg twee stromingen in de memory studies: de eerste stroming stelt dat het verleden en de

---

⁵ Martin Bossenbroek, *Holland op zijn breedst. Indië en Zuid-Afrika in de Nederlandse cultuur omstreeks 1900* (Amsterdam 1996).

⁶ H.G.C. Schulte Nordholt, 'A genealogy of violence' in: Freek Colombijn & J. Thomas Lindblad eds., *Roots of Violence in Indonesia. Contemporary violence in historical perspective* (Leiden 2002) 33-61.

⁷ Bart Luttikhuis en A. Dirk Moses, 'Introduction. colonial counterinsurgency and mass violence. The Dutch empire in Indonesia' in: Idem, *Colonial counterinsurgency and mass violence. The Dutch empire in Indonesia* (Abingdon 2014) 1-24, aldaar 17.

⁸ Emmanuel Kreike, 'Genocide in the kampongs? Dutch nineteenth century colonial warfare in Aceh, Sumatra' in: Bart Luttikhuis en A. Dirk Moses eds., *Colonial counterinsurgency and mass violence. The Dutch empire in Indonesia* (Abingdon 2014) 45-64.

⁹ Jeffrey K. Olick, Vered Vinitzky-Seroussi en Daniel Levy, 'Introduction' in: idem, *The collective memory reader* (Oxford 2011) 3-63, aldaar 4.

herinnering aan het verleden naast elkaar bestaan en dat de connectie tussen deze twee onderzocht moet worden en de tweede die stelt dat onderzoek zich niet moet richten op het verleden, maar op het verleden zoals het herinnerd wordt.¹⁰ Jan Assmann ontwikkelde deze tweede benadering van *mnemohistory of cultural memory* in zijn onderzoek ‘*From Moses the Egyptian: the memory of Egypt in western monotheism*’.¹¹ In 2009 gaf Michael Rothberg nog een extra verdieping aan dit debat met het concept *multidirectional memory*. Rothberg maakt in zijn onderzoek *Multidirectional memory: remembering the Holocaust in the age of decolonization* het punt dat herinneringen en herdenkingen van verschillende groepen elkaar beïnvloeden en versterken, in plaats van dat ze met elkaar strijden om een prominente plaats in de herinnering, zoals bij de theorie van *competitive memory* het geval is.¹² Rothberg noemt als voorbeeld het herdenken van de Holocaust in verbinding met het herdenken van de dekolonisatieoorlogen.

In navolging van Rothberg werd er ook in Nederland onderzoek gedaan naar het verband tussen koloniaal geweld en andere historische gebeurtenissen zoals bijvoorbeeld de Tweede Wereldoorlog en de dekolonisatie. Zo onderzoekt Paul Bijl in *Emerging memory, photographs of colonial atrocity in Dutch cultural remembrance* hoe de wandaden van de Atjehoorlog in Nederland herinnerd en vergeten worden.¹³ Hij deed dit door te onderzoeken in wat voor soort teksten een aantal schokkende foto’s van de Atjehoorlog gebruikt worden. Hij onderzoekt wat de verschillende contexten waren waarin deze foto’s geplaatst werden en wat deze dan vervolgens zeggen over de manier waarop de Atjehoorlog herinnerd werd. Bijl maakt in dit onderzoek duidelijk dat het voor Nederlanders nog steeds moeilijk is om het gewelddadige koloniale verleden onder ogen te komen. Bijl volgt in zijn onderzoek de manier waarop deze foto’s vanaf 1904 tot en met 2010 gebruikt worden en schetst op basis van de verschillende contexten drie fases waarin de Atjehoorlog op verschillende wijzen wordt herinnerd of vergeten. De eerste fase is van 1904-1942 en wordt getypeerd door ontkenning van de wreedheden, de tweede fase is van 1949-1966 en wordt getypeerd door *multidirectional memory* en de derde fase is van 1966-2010 en wordt getypeerd door *emerging memory*, het dan weer naar boven komen van de herinnering en dan weer vergeten worden van de Atjehoorlog. De eerste twee fases klinken aannemelijk, maar de laatste fase is een periode van 44 jaar waarin Nederland als maatschappij bijzonder veel veranderde. Ook veranderde de kijk op het koloniale verleden in deze periode door bijvoorbeeld invloeden vanuit de *new imperial history*. Of deze indeling van de fases van herinnering van de Atjehoorlog terecht is, dient verder onderzocht te worden.

Eén van de manieren waarop de veranderende herinnering aan de Atjehoorlog onderzocht kan worden is door geschiedenis tekstboeken te onderzoeken. Teksten in geschiedenis lesmethoden kunnen ook worden beschouwd als *cultural memory* waardoor deze boeken een waardevolle bron zijn om de herinnering

---

¹⁰ Olick, ‘Introduction’, 44.

¹¹ Jan Assman, ‘From Moses the Egyptian. The memory of Egypt in western monotheism and “collective memory and cultural identity” ’ in: Jeffrey K. Olick, Vered Vinitzky-Seroussi en Daniel Levy eds., *The collective memory reader* (Oxford 2011) 209-215.

¹² Michael Rothberg, *Multidirectional memory. Remembering the Holocaust in the age of decolonization* (Stanford 2009).

¹³ Paul Bijl, *Emerging memory. Photographs of colonial atrocity in Dutch cultural remembrance* (Amsterdam 2015) 185-222.

aan de Atjehoorlog in de vorige eeuw te onderzoeken.¹⁴ Sinds de jaren '70 van de vorige eeuw wordt er academisch onderzoek gedaan naar lesmethoden als historische bron. Dit onderzoeksveld wordt ook wel *textbook research* genoemd. Echter zijn de onderzoeken binnen deze academische discipline zo divers dat het beter is om te spreken van *textbook-related research*.¹⁵ De afgelopen decennia zijn er twee stromingen binnen het onderzoek naar tekstboeken te onderscheiden. Academics in de eerste stroming pogen de lacune van empirisch onderzoek naar de receptie van kennis te vullen. In de tweede stroming wordt de invloed die de maatschappij, politiek en academisch onderzoek op de inhoud van tekstboeken hebben onderzocht.¹⁶ Binnen deze tweede stroming is in bijna elk Europees land onderzoek gedaan naar de beschrijving van het koloniale verleden in geschiedenis lesmethoden.¹⁷ Zo onderzoekt Karel Van Nieuwenhuysse in '*Towards a postcolonial mindset in a post-colonial world? Evolving representations of modern imperialism in Belgian history textbooks (1945-2017)*' de verschillende fases van de beschrijvingen van het imperialisme in Belgische lesmethoden.¹⁸ Vergelijkbaar onderzoek is gedaan naar Britse, Spaanse, Italiaanse en Franse geschiedenis lesmethoden. In '*The path of history: narrative analysis of history textbooks – a case study of Belgian history textbooks (1945-2004)*' beschrijft Bert Vanhulle de verschillende *narratio*, of plotstructuren, in Belgische lesmethoden van ongeveer dezelfde periode.¹⁹ In dit onderzoek maakt Vanhulle een uitgebreide analyse van het narratief in lesmethoden die na de Tweede Wereldoorlog zijn gepubliceerd en brengt hier een fasering in aan. In België en in veel andere Europese landen is specifiek onderzoek gedaan naar *narratio* en het koloniale verleden in lesmethoden, maar in Nederland nog niet. Er is dus een lacune in gespecificeerd onderzoek naar de fasering in de beschrijving van de Atjehoorlog in Nederlandse geschiedenisboeken in de vorige eeuw.

Dit onderzoek verwacht bij te dragen aan het ophelderen van deze lacune en aan het specificeren van de fasering van de herinnering aan de Atjehoorlog met als onderzoeksvraag: 'Hoe zijn de fases van verschillende *narratio* in de beschrijving van de Atjehoorlog in Nederlandse middelbare schoolboeken in de periode 1950–1998 te verklaren?' Om deze vraag te kunnen beantwoorden dienen de volgende vragen behandeld te worden: Wat zijn de verschillende *narratio* in Nederlandse lesmethoden? Hoe zijn de verschillende *narratio* te faseren? Hoe zijn deze fases te verklaren?

---

¹⁴ Tina van der Vlies, 'Multidirectional war narratives in history textbooks', *Paedagogica Historica* 52:3 (2016) 300-314, aldaar 304.

¹⁵ Eckhardt Fuchs, 'Current trends in history and social studies textbook research', *Journal of International Cooperation in Education* 14:2 (2011) 17-34, aldaar 17.

¹⁶ Fuchs, 'Current trends in history', 26.

¹⁷ Karel Van Nieuwenhuysse en Joaquim Pires Valentin, 'Introduction' in: Idem, *The colonial past in history textbooks. Historical and social psychological perspectives* (Charlotte 2018) 1-12.

¹⁸ Karel Van Nieuwenhuysse, 'Towards a postcolonial mindset in a post-colonial world? Evolving representations of modern imperialism in Belgian history textbooks (1945-2017)' in: Karel Van Nieuwenhuysse en Joaquim Pires Valentin eds., *The colonial past in history textbooks. Historical and social psychological perspectives* (Charlotte 2018) 155-176.

¹⁹ Bert Vanhulle, 'The path of history. Narrative analysis of history textbooks - a case study of Belgian history textbooks 1945-2004', *History of Education* 38:2 (2009) 263-282.

Om deze vragen te beantwoorden zullen meerdere beschrijvingen van de Atjehoorlog in lesmethoden tussen 1950 en 1998 worden geanalyseerd met de methode van Vanhulle.²⁰ Om de verschillende *narratio* zo goed mogelijk te analyseren, zal bij elke beschrijving gekeken worden naar het beginpunt, of zoals Vanhulle het noemt de *fons*, van de beschrijving en het einde.²¹ Hierbij zal ook worden onderzocht in welk hoofdstuk de beschrijving staat en wat het narratief van dit hoofdstuk is. Daarnaast zal worden geanalyseerd hoe de actoren omschreven worden. Vervolgens zal ook worden verwerkt of er afbeeldingen en kleuren worden gebruikt in de beschrijvingen, de zogenaamde paratekst. Daarnaast wordt ook de positie van de auteur geanalyseerd.²² Ook zal er worden gekeken naar wat de auteurs wel en niet beschrijven van de Atjehoorlog. Vervolgens zullen van iedere fase de verschillende *narratio* met elkaar vergeleken worden. Ten slotte zal worden geanalyseerd of er sprake is van een *multidirectional war narrative*, waarbij de Atjehoorlog naar een andere oorlog verwijst.²³

De geanalyseerde lesmethoden komen uit het archief van de Historisch Didactische Collectie (HDC) aan de Erasmus Universiteit in Rotterdam. Dit is het grootste historisch didactische archief in Nederland en dit archief bevat veel lesmethoden, maar helaas lang niet allemaal. De beschikbaarheid van bronnen is een vaker voorkomend probleem in het onderzoek naar schoolboeken.²⁴ Zo is er niet van elke methode de juiste editie of herdruk aanwezig die de periode van de Atjehoorlog beschrijft waardoor het onderzoek gelimiteerd wordt. In dit onderzoek is gepoogd om alle lesmethoden van de historisch didactische collectie te analyseren die in de periode tussen 1950 en 1998 gepubliceerd zijn en de Atjehoorlog beschrijven.²⁵ In dit onderzoek worden dan ook verschillende lesmethoden en verschillende herdrukken van verschillende opleidingsniveaus met elkaar vergeleken. Het archief in Rotterdam heeft vanaf de jaren '50 een uitgebreide collectie lesmethoden geschiedenis wat het begin van de periodeafbakening van dit onderzoek in 1950 verklaard. Er is gekozen om lesmethoden tot 1998 te analyseren, omdat in dat jaar de zogenaamde Tweede Fase in ging. Het middelbare onderwijs ging op de schop en scholieren kozen vanaf toen voor profielen in plaats van vakkenpakketten. Dit heeft geleid tot een vernieuwing en herijking van de geschiedenisboeken en daarom is ervoor gekozen om lesmethoden tot dit jaar te analyseren. Na dit jaar deed ook het internet langzaamaan zijn intrede in het onderwijs waardoor tekstboeken minder belangrijk werden.²⁶

Naast de schaarste in bronnen zijn er nog meer zaken waar rekening mee moet worden gehouden in het onderzoek naar tekstboeken. Zo lijkt het alsof het tekstboek legitieme kennis bevat die de scholier enkel hoeft te consumeren. Deze kennis wordt vaak overgedragen als de waarheid die de student moet leren

---

²⁰ In dit onderzoek worden 15 verschillende beschrijvingen in 11 lesmethoden geanalyseerd. In totaal zijn er 15 lesmethoden onderzocht, maar door het woordenlimiet passen niet alle analyses in dit werkstuk.

²¹ Vanhulle, 'The path of history', 265.

²² Ibidem, 266.

²³ Van der Vlies, 'Multidirectional war narratives', 304.

²⁴ John Issitt, 'Reflections on the study of textbooks', *History of Education* 33:6 (2006) 683-696, aldaar 692.

²⁵ Onderzochte lesmethoden: Wereld in wording, Mensen en machten, Kleio, Op zoek naar het verleden, Merlijn, Levende geschiedenis, Chronoscoop, Gamma, Sfinx, Sprekend verleden, Spiegel der eeuwen, Mensen bouwen een wereld, Verleden tijd?, Geschiedenis werkplaats, MeMo. [laatste vier lesmethoden zijn niet verwerkt]

²⁶ Martijn Kleppe, *Canonieke icoonfoto's. De rol van (pers) foto's in de Nederlandse geschiedschrijving* (Delft 2013) 46-73, aldaar 57.

waardoor alle informatie die niet in het boek staat irrelevant lijkt.²⁷ Daarnaast bevatten lesmethoden een boodschap van wat goed of fout is doordat de schrijvers kiezen wat er wel en wat er niet beschreven wordt. Hierdoor brengen lesmethoden vaak een politieke of ideologische boodschap over, ook wanneer schrijvers beweren politiek neutraal te zijn.²⁸ Dit heeft als gevolg dat politici, historici, pedagogisch experts en leraren continu in discussie zijn over wat er wel en niet in tekstboeken hoort te staan.²⁹ Dit heeft als resultaat dat lesmethoden continu in ontwikkeling zijn.

Ondanks deze moeilijkheden zijn tekstboeken enorm rijke bronnen met veel potentie. Wanneer tekstboeken gemaakt worden, bevatten ze een mix van dominante ideeën en sociale waarden uit de desbetreffende periode.³⁰ Door te analyseren welke informatie wel en niet in de lesmethoden staat en door te analyseren op welke manier de informatie wordt beschreven, is het mogelijk om een beeld te krijgen van de dominante ideeën en waarden in die specifieke periode. Door de continue discussie over de inhoud van lesmethoden en de continue aanpassingen in herdrukken, veranderen lesmethoden mee met de maatschappij.

In het volgende hoofdstuk zal een korte beschrijving worden gegeven van de Atjehoorlog zodat de beschrijvingen in de lesmethoden op waarde kunnen worden geschat, waarna de fases van de verschillende *narratio* behandeld zullen worden.

---

²⁷ Issitt, 'Reflections on the study of textbooks', 689.

²⁸ Ibidem, 688.

²⁹ Maria Grever en Tina van der Vlies, 'Why national narratives are perpetuated. A literature review on new insights from history textbook research' *London Review of Education* 15:2 (2017) 286-301, aldaar 289.

³⁰ Issitt, 'Reflections on the study of textbooks', 685.

Het verloop van de Atjehoorlog

Hoewel de Atjehoorlog als één oorlog beschouwd wordt, zijn er verschillende fases en expeditie te onderscheiden. Deze fases worden gekenmerkt door verschillende militaire tactieken met wisselende gevolgen. De eerste expeditie in 1873 onder generaal Köhler mislukte volledig. De legerleiding was slecht geïnformeerd over het terrein en over de slagkracht van Atjeh.³¹ Generaal Köhler werd zelf dodelijk getroffen en na een halve maand van voortdurende aanvallen van de Atjehers werd de Nederlandse aftocht geblazen.³² Gekrenkt in zijn koloniale macht, besloot de Nederlandse overheid kosten nog moeite te sparen voor een tweede expeditie later datzelfde jaar.³³ Na een paar maanden werd in Januari 1874 de kraton, de verblijfplaats van de inmiddels overleden sultan, veroverd. Deze overwinning werd gevierd als een groot succes, maar de verschillende lokale heersers hadden weinig boodschap aan de verovering van de zetel van de sultan.³⁴ Door jaren van onderlinge strijd was elk dorp bovendien versterkt en was elke man bewapend.³⁵ Atjeh was nog lang niet klaar met de strijd. De jaren die volgden stonden in het teken van het verder veroveren van het gebied rond de Atjeh rivier.³⁶ Om deze gebieden te veroveren werd grof geweld ingezet. Gebieden die weigerden mee te werken of gebieden waarvan men wist dat ze Nederland niet steunden, werden vernietigd.³⁷ Naar schatting van generaal van Swieten werden er tussen 1874 en 1880 ongeveer 30.000 Atjehers gedood en tussen de 400 en 500 kampongs verbrand.³⁸ Om het veroverde gebied te controleren werd tussen 1884 en 1886 de zogenaamde geconcentreerde linie aangelegd. Deze makkelijker verdedigbare verdedigingslinie bestond uit een aantal forten die met elkaar in verbinding stonden.³⁹ Buitenom het gebied van deze forten had Nederland weinig invloed.⁴⁰ In 1896 sloeg de Nederlandse strijdmacht ijzerhard toe met een tuchtiging van de vallei van ‘Groot Atjeh’ waarbij vele Atjehers om het leven werden gebracht en dorpen werden vernietigd.⁴¹ Buitenom deze vallei was het verzet in Atjeh nog niet verslagen.

In 1897 werden toenmalig kolonel Van Heutsz en islamoloog Snouck Hurgronje gevraagd om een expeditie naar Pedir te ontwerpen om zo de Noordkust veilig te stellen.⁴² De geconcentreerde linie werd opgeheven en de marechaussee kreeg een belangrijke taak in de tactiek van de contra-guerrilla.⁴³ Deze tactiek hield in dat Atjehers in kleine patrouilles werden achtervolgd.⁴⁴ Met deze tactiek van ‘chirurgisch

---

³¹ Van ‘t Veer, *De Atjeh-oorlog*, 53.

³² Ibidem, 54.

³³ Ibidem, 93-95.

³⁴ Ibidem, 99-100.

³⁵ Ibidem, 100.

³⁶ Kreike, ‘Genocide in the kampongs?’, 49.

³⁷ Ibidem, 50.

³⁸ Van ‘t Veer, *De Atjeh-oorlog*, 125.

³⁹ Kreike, ‘Genocide in the kampongs?’, 57.

⁴⁰ Ibidem, 58.

⁴¹ Van ‘t Veer, *De Atjeh-oorlog*, 207.

⁴² Ibidem, 233.

⁴³ Ibidem, 234.

⁴⁴ Ibidem, 235.

geweld' boekten Van Heutsz en Snouck Hurgronje veel successen.⁴⁵ Zij bleven militaire successen aaneenrijgen en in 1903 gaven de sultan en verzetsleider Panglima Polim zich uiteindelijk over.⁴⁶

Er was echter nog steeds een volhardende minderheid die zich bleef verzetten tegen Nederlandse overheersing.⁴⁷ Om dit verzet te breken werd onder bevel van Luitenant-kolonel Van Daalen in 1904 een zuiveringsoperatie naar de Gajo- en Alaslanden opgezet. Een klein eliteteam van 200 marechaussees werd ingezet. In een periode van vijf maanden werd bijna een derde van de totale bevolking van deze binnenlanden gedood. Tussen de 2902 doden lagen 1159 vrouwen en kinderen. De marechaussee trok van dorp naar dorp en binnen een paar uur werd het gehele dorp vermoord. De tactiek was volledige overgave of volledige uitroeiing.

Van deze expeditie zijn schokkende foto's en verhalen bewaard gebleven. Luitenant Kempees bracht in 1907 een letterlijk verslag uit over hoe de zuiveringsoperatie in zijn werk ging.⁴⁸ Hij beschreef hoe in een kampong in anderhalf uur meer dan 500 mannen, vrouwen en kinderen kansloos werden neergeschoten en hoe er foto's werden gemaakt bij stapels lijken. In de Tweede Kamer werd deze tocht als beulenwerk, een moordgeschiedenis zonder weerga en als het optreden van een bende bloedhonden beschreven en werd politiek veroordeeld.⁴⁹ Van Heutsz had een aantal jaar daarvoor een triomftocht door Nederland gemaakt als 'pacificator van Atjeh' en werd door koningin Wilhelmina gehuldigd.⁵⁰ In 1907 verscheen er een aantal artikelen in de krant *De Avondpost* met als titel: *Hoe beschaafd Nederland orde scheidt op Atjeh*.⁵¹ Deze artikelen waren geschreven door oud-officier Van Oorschot onder het pseudoniem 'een Wekker' en gaven een gedetailleerde beschrijving van de misstanden die het Nederlands-Indische leger op Atjeh had begaan.⁵²

Dit veroorzaakte politieke onrust en een aantal politici wezen Van Heutsz en Van Daalen aan als de schuldigen. Uiteindelijk werd van Heutsz door Idenburg, minister van koloniën, hartstochtelijk verdedigd in de Tweede Kamer. Van Heutsz werd niets verweten en Van Daalen werd het slachtoffer. Na dit debat kreeg hij echter nog een baan als chef-staf en als legercommandant.⁵³ De verslagen van de oorlog veroorzaakte politieke onrust, maar uiteindelijk werd niemand hard veroordeeld en het debat liep met een sissier af. Tot de Japanse inval in 1942 bleef het onrustig in Atjeh met uitbarstingen van geweld. Na de Tweede Wereldoorlog heeft Nederland geen poging meer gedaan om Atjeh te veroveren. Van 't Veer stelt: 'Atjeh was het laatst veroverd en het eerst vrij.'

---

⁴⁵ Bossenbroek, *Holland op zijn breedst*, 37-38.

⁴⁶ Ibidem, 40.

⁴⁷ Piet Hagen, *Koloniale oorlogen in Indonesië. Vijf eeuwen verzet tegen vreemde overheersing* (Amsterdam 2018) 470-471.

⁴⁸ J.C.J. Kempees, *De tocht van Overste van Daalen door de Gajo-, Alas- en Bataklanden. 8 Februari tot 23 Juli 1904* (Amsterdam 1907).

⁴⁹ Van 't Veer, *De Atjeh-oorlog*, 267-272.

⁵⁰ Marieke Bloembergen, 'Amsterdam. Het Van Heutszmonument. Het Nederlandse koloniale geheugen' in: Wim van den Doel ed., *Plaatsen van herinnering. Nederland in de twintigste eeuw* (Amsterdam 2005) 72-87, aldaar 74.

⁵¹ Wekker, *Hoe beschaafd Nederland in de twintigste eeuw vrede en orde scheidt op Atjeh* ('s-Gravenhage 1907)

⁵² Van 't Veer, *De Atjeh-oorlog*, 283.

⁵³ Ibidem, 291.

Het positieve narratief 1950-1970

Van de decennia na de Tweede Wereldoorlog zijn er een aantal lesmethoden aanwezig in de historisch didactische collectie. Deze periode wordt getekend door onder andere de wederopbouw van de natie en de dekolonisatie van Indonesië, wat zijn naslag vindt in de beschrijvingen van de Atjehoorlog. Van deze periode zullen drie lesmethoden behandeld worden waarin de Atjehoorlog beschreven staat. De lesmethode *Spiegel der Eeuwen* werd uitgegeven tussen 1951 en 1972 zonder zich op een specifieke zuil te focussen. In dit hoofdstuk zal de eerste tot en met de zevende herdruk uit 1968 geanalyseerd worden. De lesmethode *De wereld in wording* is geschreven door verschillende samenwerkende auteurs met allen een verschillende levensovertuiging, wat in 1954 als een experiment wordt gezien. Deze methode werd uitgegeven tussen 1954 en 1978 waarvan iedere herdruk is ingezien. De methode *Mensen en machten* is geschreven voor het katholieke voortgezet onderwijs. Deze methode werd tussen 1964 en 1985 uitgegeven, waarvan de eerste drukken in dit hoofdstuk geanalyseerd zullen worden.

De methode *Spiegel der eeuwen* is opgesplitst in een boek over de vaderlandse geschiedenis en een boek over de algemene geschiedenis. In de boeken over de vaderlandse geschiedenis wordt uitgebreid stilgestaan bij het koloniale rijk, wat al aangeeft dat Indonesië in deze methode onder vaderlandse geschiedenis valt en dus verweven is met de Nederlandse geschiedenis. In het hoofdstuk *Het Rijk in Azië na 1870* komt de Atjehoorlog aan bod. De schrijvers openen de alinea met een beschrijving van de opening van het Suezkanaal die Nederland en Indië dichter bij elkaar bracht, maar dat deze ontwikkeling geremd werd door de Atjehoorlog.⁵⁴ De beschrijving van de oorlog gaat als volgt: ‘Overvallen op schepen waren de aanleiding om in 1873 een expeditiecorps te zenden. De actie mislukte door onbekendheid met het terrein en onderschatting der moeilijkheden. Een tweede expeditie leidde tot bezetting van Kotaradja, maar eerst generaal Van der Heyden kon met 11.000 man de rust handhaven. Toen echter een burgerlijk bestuur werd ingevoerd ging het weer mis. Enige jaren hield men alleen een versterkt gedeelte bezet en verschaftte men aan Toekoe Oemar, een bendeleider, geld en wapenen, tot ook hij zich tegen ons keerde. Pas onder Van Heutsz kwam het land tot rust (1904).’⁵⁵ Hierna wordt de ethische politiek beschreven.

In deze methode wordt een halve pagina gebruikt om het verloop van de Atjehoorlog te beschrijven, waardoor het conflict niet als onbelangrijk overkomt. In deze beschrijving is ervoor gekozen om bepaalde zaken te benadrukken en gebeurtenissen weg te laten. Zo worden de imperiale en economische belangen van het veroveren van Atjeh achterwege gelaten en het gebruik van het woord ‘expeditiecorps’ wekt niet de indruk bij de lezer dat er meer dan 3.000 militairen naar Atjeh werden gestuurd.⁵⁶ Ook de redenen voor het mislukken van de expeditie geven niet aan dat er op militair vlak grote verliezen waren geleden en dat de Atjehers deze slag wonnen. Daarnaast worden de militaire tochten onder Van Daalen met de vele

---

⁵⁴ Johan George Jansens, *De spiegel der eeuwen. Vaderlandse geschiedenis. Met een overzicht der staatsinrichting* (Groningen 1951) 183. [tot en met 1968 zelfde beschrijving]

⁵⁵ Ibidem.

⁵⁶ Van ‘t Veer, *De Atjeh-oorlog*, 50.

slachtoffers niet vermeld. Door de oorlog op deze manier te beschrijven, krijgt de lezer een positief beeld van het Nederlandse optreden. Dit wordt versterkt doordat de Nederlandse actoren positief en de Atjehse actoren negatief afgeschilderd worden. Van Heutsz en Van der Heijden brachten rust terwijl Atjeh schepen overviel en bendeleider Toekoe Oemar⁵⁷ zich tegen ons keerde. Niet alleen valt op dat spiritueel- en verzetsleider Oemar als een bendeleider wordt afgeschetst, maar ook valt op dat hij zich tegen ‘ons’ keerde. Het gebruik van het woord ‘ons’ in plaats van bijvoorbeeld ‘de Nederlandse legerleiding’ wijst op een meer nationalistische geschiedschrijving. De positieve beschrijving van de Nederlandse actoren en de negatieve beschrijving van de Atjehse actoren wijzen op een held-vijand narratief. Deze lesmethode heeft in de periode tussen 1951 en 1968 zes nieuwe herdrukken uitgebracht, maar deze beschrijving van de Atjehoorlog is niet veranderd.

De lesmethode *De wereld in wording* die tussen 1954 en 1978 werd uitgegeven, veranderde de beschrijving van de Atjehoorlog wel. In de eerste edities van deze lesmethode wordt de Atjehoorlog in een halve pagina beschreven onder het kopje *Koloniën*. De schrijvers openen het kopje met de economische vooruitgang in Indië en het verdrag met Engeland van 1871 waarbij Nederland niet meer verplicht is om Atjeh onafhankelijk te laten in ruil voor ‘onze bezitting aan de kust van Guinee’.⁵⁸ Dit was niet erg, wordt geredeneerd, want: ‘na de afschaffing van de negerslavernij waren zij voor ons waardeloos geworden’.⁵⁹ Vervolgens wordt kort beschreven dat de eerste expeditie mislukte, doordat men de Atjehers onderschat had en dat men enkele malen in deze fout verviel waardoor het een ‘langdurige en dure onderneming werd’.⁶⁰ De Atjehers worden beschreven als ‘fanatieke mohammedanen en uitstekende strijders’.⁶¹ Tot slot wordt het einde van de oorlog als volgt beschreven: ‘in het begin van deze eeuw werd de oorlog tot een goed einde gebracht, vooral door het optreden van generaal Van Heutsz en zijn adviseur, de islamkenner dr. Snouck Hurgronje.’⁶² Na de beschrijving van de Atjehoorlog volgt een stukje over de ethische politiek.

Net zoals in *Spiegel der eeuwen* staat er ook in deze methode geen vermelding van hard militair optreden of de zuiveringstocht naar de Gajo- en Alaslanden. Dit lijkt niet in het narratief van ‘de oorlog met een goed einde’ te passen zoals hier is beschreven. In vergelijking met *Spiegel der eeuwen* lijkt de beschrijving van de actoren in deze methode in mindere mate een goed-slecht verhouding te bevatten. Het Nederlandse leger onderschatte de Atjehers en maakte meerdere fouten terwijl de Atjehers als uitstekende strijders getypeerd worden. De actoren Van Heutsz en Snouck Hurgronje worden hier wel positief verbeeld, want zij brachten de oorlog tot een goed einde. Ook is het opvallend dat de schrijvers van dit boek het voornaamwoord ‘ons’ gebruiken als het gaat over de bezittingen in Guinee en dat het voornaamwoord ‘men’ gebruikt wordt wanneer de mislukte eerste expeditie beschreven wordt. Hierdoor zal de lezer zich minder

---

⁵⁷ Zijn naam wordt in elke methode anders geschreven. Ik volg telkens de spelling van de besproken methode. Huidige spelling: Teukoe Oemar

⁵⁸ Novem pseud. van een groep geschiedenisleraren [hierna afgekort naar Novum], *Wereld in wording* (‘s-Gravenhage 1954) 241. [tot en met 1968 zelfde beschrijving]

⁵⁹ Ibidem.

⁶⁰ Ibidem.

⁶¹ Ibidem.

⁶² Ibidem.

betrokken voelen bij het verliezen van de eerste expeditie. De beschrijving van de Atjehoorlog in deze methode is halverwege de jaren '60 van de vorige eeuw gedeeltelijk aangepast. Zo wordt vanaf de herdruk van 1968 het stuk over 'onze bezittingen in Guinee' weggelaten en wordt de 'schromelijke onderschatting van de mentaliteit en vechtkracht der Atjehers' als reden van het mislukken van de eerste expeditie gegeven.⁶³ Ook wordt de afloop van de oorlog niet langer als 'goed' beschreven, maar wordt afgesloten met de volgende zin: 'Pas sinds het begin van deze eeuw werd Atjeh "gepacificeerd", vooral door het optreden van generaal Van Heutsz en zijn adviseur, de islamkenner dr. Snouck Hurgronje.'⁶⁴ De 'goede afloop' is vervangen door "gepacificeerd" met dubbele aanhalingstekens. Wat de reden voor deze aanhalingstekens is, wordt niet uitgelegd. Het lijkt een minder positief einde in het narratief te zijn, al is het ook mogelijk dat de schrijvers van mening waren dat de scholieren deze term moesten leren en daarom de laatste zin hebben aangepast.

In de katholieke lesmethode *Mensen en machten* wordt het conflict in Atjeh in drie zinnen genoemd in het hoofdstuk over de Nederlandse politiek tot de Eerste Wereldoorlog. Hier wordt het afronden van de imperialistische politiek met de pacificatie van Atjeh door Van Heutsz genoemd als een gebeurtenis in de tijd van het ministerie van Kuiper.⁶⁵ Kort wordt beschreven hoe Nederland geen nieuwe gebieden aan het rijk toevoegde: 'In tegenstelling tot de andere Westeuropese landen hadden wij geen nieuwe gebieden aan ons bezit toegevoegd, maar ons tevreden gesteld met het bezetten van de zogenaamde buitengewesten in de Indische archipel.'⁶⁶ Hierna wordt genoemd dat dit bij de meeste gebieden vrij eenvoudig ging, maar dat de bevolking van Atjeh tot 1904 heftige tegenstand bood.⁶⁷ Het is opvallend dat in deze tekst het woord oorlog of conflict niet genoemd wordt, want de afronding van de imperialistische politiek wordt beschreven als 'de Pacificatie van Atjeh', de buitengewesten worden 'bezet' en de bevolking bood 'heftige tegenstand'. Daarnaast wordt het conflict slechts benoemd en wordt er niets beschreven over het verloop van de oorlog. Het conflict is in dit narratief slechts een onderdeel van de politiek onder Kuiper, waardoorde lezer niet het idee krijgt dat de Atjehoorlog een langdurig conflict was.

Wanneer de beschrijvingen van de Atjehoorlog in lesmethoden uit de periode 1950 tot 1970 met elkaar vergeleken worden, valt het op dat er een groot aantal overeenkomsten zijn. De overeenkomsten tussen *Spiegel der eeuwen* en *De wereld in wording* zijn het grootst. In beide lesmethoden wordt de alinea met de beschrijving van de Atjehoorlog in het hoofdstuk geplaatst waarin de stand van zaken in de koloniën na 1870 behandeld wordt. In beide hoofdstukken wordt de beschrijving geopend met een positieve ontwikkeling in Nederlands-Indië, waarna de aanloop naar de Atjehoorlog beschreven wordt. Vervolgens wordt in beide lesmethoden het verloop van het conflict beschreven als een strijd die gepaard gaat met vallen en opstaan door het Nederlandse leger. Ten slotte wordt in beide lesmethoden beschreven dat de oorlog goed

---

⁶³ Novem, *Wereld in wording. Nieuwste geschiedenis. Vol.3* (10e druk; Den Haag 1968) 186.

⁶⁴ Ibidem.

⁶⁵ A. Adang en F.E.M. Vercauteren, *Mensen en machten. Semi-concentrische leergang geschiedenis voor het katholiek voortgezet onderwijs. DL. 3* (2e druk; Amsterdam 1964) 50.

⁶⁶ Ibidem.

⁶⁷ Ibidem.

eindigt door de komst van Van Heutsz waardoor in lesmethoden een vergelijkbaar narratief te onderscheiden is. In de beschrijvingen wordt geen aandacht besteed aan de zuiveringstocht van Van Daalen of de vele doden onder de Atjehers. Door het weglaten van deze gebeurtenissen in de beschrijving, blijkt uit niets dat Nederlandse soldaten en de legerleiding zich schuldig hebben gemaakt aan buitensporig geweld. In beide beschrijvingen lijkt dit niet in het narratief van de oorlog met een goed einde te passen. De Nederlandse actoren worden in beide lesmethoden niet negatief beschreven. In *De wereld in wording* wordt genoemd dat ‘men’ een aantal keer in de fout ging door de Atjehers te onderschatten, maar uiteindelijk zorgen Van Heutsz en Snouck Hurgronje voor een goed einde van de oorlog. De schrijvers van *Spiegel der eeuwen* beschrijven de Nederlandse actoren enkel positief en beschrijven de Atjehers uitgesproken negatief. In beide methodes gebruiken de schrijvers het voornaamwoord ‘ons’ om Nederlandse actoren te beschrijven. De beschrijving in *Mensen en machten* lijkt in eerste instantie anders doordat deze beschrijving korter is en in een ander hoofdstuk geplaatst wordt. Hierdoor lijkt er een ander narratief in te zitten, maar toch zijn ook in deze beschrijving veel gelijkenissen met de andere twee beschrijvingen te zien. Zo hebben ook de schrijvers van de katholieke methode ervoor gekozen om niets te vermelden over de zuiveringstocht of het gebruik van overmatig geweld. Ten tweede wordt ook hier gebruik gemaakt van het voornaamwoord ‘ons’ om het koloniale bezit aan de duiden. Ten slotte wordt ook in deze methode Van Heutsz omschreven als de man die Atjeh wist te pacificeren en worden de Nederlandse actoren niet negatief omschreven.

Er zijn een aantal verklaringen voor de positieve beschrijving van de Nederlandse actoren en het niet beschrijven van de wandaden. Zo was er in Nederland in de eerste decennia na de Tweede Wereldoorlog weinig interesse in de geschiedenis van koloniaal geweld. Zo werd er in 1954 een onderzoek gepresenteerd waarin een commissie de ‘wreedheden’ van Nederlandse soldaten in de dekolonisatieoorlog van Indonesië onderzocht. Het vervolgen en berechten van de onderzochte daders werd als ongelegen geacht waarna er niets met het onderzoek gebeurde. Ook de zogenaamde excessennota, een hernieuwd onderzoek naar het koloniale geweld in Indonesië kreeg weinig aandacht in de media.⁶⁸ De koloniën zorgden voor een gevoel van nationale trots, maar verder had Indië slechts een marginale invloed op het dagelijkse leven van de meeste Nederlanders. Hierdoor was er weinig interesse en was het makkelijker om negatieve berichten te negeren.⁶⁹ Schuldgevoelens over koloniaal geweld strookten niet met de herinnering aan de Tweede Wereldoorlog waarin Nederlanders de slachtoffers waren en niet de daders. Daarbij komt ook dat landen nu eenmaal de neiging hebben om hun eigen slachtoffers en helden te herdenken, niet die van de tegenstander.⁷⁰ Ook was er in de eerste decennia na de oorlog sprake van koloniale nostalgie genaamd ‘*Tempo Doeloe*’ waarmee de goede oude tijd in de kolonie aangeduid wordt. Dit verlangen naar een tijd in Indië waarin het

---

⁶⁸ Remco Raben, ‘Epilogue. On genocide and mass violence in colonial Indonesia’ in: Bart Luttikhuis en A. Dirk Moses eds., *Colonial counterinsurgency and mass violence. The Dutch empire in Indonesia* (Abingdon 2014) 328-347, aldaar 495-496.

⁶⁹ Ibidem, 497.

⁷⁰ Ibidem, 496-497.

dagelijkse leven eenvoudig was, werd breed verspreid in media, foto's, boeken en restaurants.⁷¹ Criticasters van het koloniale verleden die onderzoek presenteerden dat niet strookte met dit nostalgische gevoel, kregen nauwelijks reactie of aandacht.⁷² Hier blijkt nogmaals uit dat een negatieve visie op het koloniale verleden maatschappelijk en politiek niet breed gedragen werd. Dit verklaart waarom de schrijvers van deze lesmethoden ervoor gekozen hebben om de negatieve aspecten van de oorlog grotendeels weg te laten en de Nederlandse actoren niet als daders van massaal geweld te beschrijven. Na de Tweede Wereldoorlog was het herstel van de eigen natie van groot belang voor Nederland.⁷³ Het opvijzelen van de nationale trots door de koloniale bezittingen als 'onze bezittingen' te omschrijven zou dan ook een verklaring kunnen zijn voor deze nationalistische beschrijving.

---

⁷¹ Paul Bijl, 'Colonial memory and forgetting in the Netherlands and Indonesia' in: Bart Luttikhuis en A. Dirk Moses eds., *Colonial counterinsurgency and mass violence. The Dutch empire in Indonesia* (Abingdon 2014) 261-281, aldaar 265.

⁷² Ibidem, 267.

⁷³ Raben, 'Epilogue. On genocide', 496.

Het kritische narratief 1970-1985

Vanaf grofweg 1970 zijn er een aantal veranderingen waarneembaar in de beschrijving van de Atjehoorlog in de verschillende lesmethoden. In dit hoofdstuk zullen vier lesmethoden aan bod komen. De lesmethode die hier als eerste wordt behandeld is de herdruk van het katholieke *Mensen en machten*. De schrijvers van deze methode veranderden de beschrijving van de Atjehoorlog in het begin van de jaren '70. De tweede methode is *Kleio* die tussen 1970 en 1987 gepubliceerd werd. De auteurs van deze methode richtten zich niet op een bepaalde zuil of doelgroep. De derde lesmethode is *Op zoek naar het verleden* die tussen 1978 en 1991 werd gepubliceerd. De laatste geanalyseerde methode is *Merlijn* die enkel tussen 1982 en 1987 werd uitgegeven, maar wel een zeer uitgebreide beschrijving van de Atjehoorlog bevat.

In de katholieke lesmethode *Mensen en machten* is een verandering te zien. Zoals eerder benoemd liet deze lesmethode zich in de jaren '60 slechts kort uit over de Atjehoorlog zonder te vermelden hoe deze oorlog was verlopen, laat staan in te gaan op het optreden van het Nederlandse leger. In de herdruk die in 1974 voor de onderbouw van VWO uit kwam, wordt de Atjehoorlog wederom in het hoofdstuk over de Nederlandse politiek van voor de Eerste Wereldoorlog beschreven. In deze uitgave gaan de schrijvers wel dieper in op de oorlog. Er wordt beschreven dat de Nederlandse regering door de invloed van de moderne industrie en de imperialistische politiek van grote mogendheden haar gezag buiten Java wilde uitbreiden.⁷⁴ Vervolgens wordt beschreven dat dit niet zonder strijd ging en dat de bevolking van Atjeh zich tientallen jaren hardnekkig bleef verzetten tegen 'de pogingen van de Nederlandse troepen onder leiding van generaal Van Heutsz om dit gebied te onderwerpen'.⁷⁵ De beschrijving van de Atjehoorlog wordt als volgt afgesloten: 'De barbaarse uitroeiing van complete dorpen door generaal Van Dalen bleef in Nederland lange tijd vrijwel onbekend.'⁷⁶

De Atjehoorlog wordt wel in hetzelfde hoofdstuk besproken als in het boek van 1966, maar er zijn veel verschillen te zien. Ten eerste wordt niet langer naar Nederland verwezen met de woorden 'ons' en 'wij', maar men verwijst naar 'de Nederlandse regering' en 'de Nederlandse troepen'. Dit wijst op een afname in nationalisme in de geschiedenisboeken, maar het zorgt er ook voor dat de lezer minder persoonlijk betrokken wordt bij de beschrijving. De Nederlandse actoren worden negatief geportretteerd. Zo is het doel van de Nederlandse troepen onder leiding van Van Heutsz 'het onderwerpen van Atjeh'. Het woord 'onderwerpen' is een woord met een negatievere lading dan 'de pacificatie van Atjeh' wat in de jaren '60 gebruikt werd. Door de acties van Van Daalen als barbaars te bestempelen krijgt hij duidelijk een negatieve rol in het verhaal. Het gebruik van de woorden als 'onderwerpen' en 'barbaarse uitroeiing' zorgt er voor dat de Nederlanders de daders worden in dit narratief. Zij waren immers degenen die deze wandaden begingen. Toch is er hier geen sprake van een typisch dader-slachtoffer narratief, want de Atjehers leverden strijd en

---

⁷⁴ A. Adang en F.E.M. Vercauteren, *Mensen en machten. Semi-concentrische leergang geschiedenis voor het katholiek voortgezet onderwijs. Vol. 3. Vwo/havo* (5e druk; Amsterdam 1974) 285.

⁷⁵ Ibidem.

⁷⁶ Ibidem, 285-286.

bleven zich hardnekkig verzetten en zij waren dus geen passieve slachtoffers. Het conflict wordt dus op een andere manier belicht dan een aantal jaar eerder, maar ook in deze editie wordt het conflict niet als een oorlog benoemd.

De schrijvers van de lesmethode *Kleio* die van 1970 tot en met 1987 werd uitgegeven, beschrijven de Atjehoorlog kort in de boeken die de geschiedenis van 1500 tot en met 1914 behandelen. In deze lesmethode wordt de Atjehoorlog in een aantal zinnen genoemd in het hoofdstuk *Nederland naar een democratie* waarin de Nederlandse politiek tussen 1795 en 1918 behandeld wordt. De betreffende alinea wordt geopend met de politieke discussie omtrent het afschaffen van het cultuurstelsel en de opening van het Suezkanaal.⁷⁷

Vervolgens wordt beschreven hoe men in de koloniën een meer ethische politiek wilde invoeren en dat het uitbuiten van de bevolking ten bate van het moederland niet meer mocht.⁷⁸ Dan volgen de zinnen over de Atjehoorlog: ‘Ook de Atjeh-oorlog in Noord-Sumatra was een bron van kritiek. Hier trachtten de Nederlanders zonder definitief resultaat de plaatselijke bevolking te onderwerpen, wat met veel gruwelen gepaard ging.’⁷⁹ Na deze zinnen begint een nieuwe alinea over de vorming van politieke partijen.

De oorlog wordt in deze methode geplaatst in een alinea met politieke kritiek en doorgevoerde vernieuwingen als onderwerp. Een alinea over militaire tactieken en actoren zou hier niet in het grotere verhaal van *Nederland naar een democratie* passen en daardoor wordt de oorlog slechts kort beschreven. Ook in deze lesmethode verwijst men niet naar Nederlandse actoren met voornaamwoorden als ‘wij’ en ‘zij’ wat in de decennia hiervoor wel gebeurde. In plaats daarvan spreekt men ook hier van ‘de Nederlanders’ en ‘de plaatselijke bevolking’. De Nederlandse actor wordt hier niet positief beschreven, want ze proberen de bevolking onderwerpen en begaan hierbij gruwelen. In deze zin is wel sprake van een dader-slachtoffer narratief aangezien de plaatselijke bevolking de onderwerping en gruwelen ondergaat zonder dat er wordt beschreven of deze bevolking hier iets tegen doet. Deze beschrijving van de Atjehoorlog is in deze lesmethode tot in de jaren ’80 onveranderd gebleven.

De lesmethode *Op zoek naar het verleden* die van 1978 tot en met 1991 werd uitgegeven, bevat een uniek stuk tekst over de Atjehoorlog. In de edities van 1978 tot en met 1982 voor 3 VWO en HAVO gaan de schrijvers dieper in op het kolonialisme in het hoofdstuk *Uitbuiting en verzet*. Het kopje *Verzet van de gekoloniseerden* wordt met de volgende zin geopend: ‘In de geschiedenisboeken werden tot nu toe trots de veroveringen beschreven, maar niet het verzet door de veroverden.’⁸⁰ Het belichten van dit verzet is volgens de schrijvers dus een noviteit en ze willen duidelijk maken hoe dit verzet was aan de hand van een beschrijving van de oorlog in het boek *Het land onder de regenboog* door Indonesiër Mochtar Lubis.⁸¹ De tekst staat in een blauwgekleurd vak dat twee keer een halve pagina in beslag neemt en hierin wordt beschreven hoe de Nederlanders nog alleen Atjeh moesten veroveren om de volledige heerschappij te

---

⁷⁷ A.B. Ceulaert en O. Feitsma, *Kleio voor vwo en havo 1. Geschiedenis voor vwo en havo, ca 1500-1914* (Zeist 1972) 166. [tot en met 1979 zelfde beschrijving]

⁷⁸ Ibidem.

⁷⁹ Ibidem.

⁸⁰ Marius C.J. Heijligers en Bas Aarts, *Op Zoek Naar Het Verleden. Vol. 3vh. Leerlingenboeken* (Groningen 1981) 198.

⁸¹ Ibidem.

hebben.⁸² Lubis beschrijft hoe de Nederlanders in de tweede expeditie het paleis van de sultan veroverden waarna de Atjehers zich bewapenden met wapens en munitie uit het buitenland.⁸³ Ook wordt beschreven dat de Nederlanders beter bewapend waren met hun repeteergeweren waardoor hij de strijd afschildert als ‘vergelijkbaar met duiven schieten’.⁸⁴ Volgens hem was alleen kapitein Vannoy degene die zijn stem verhieft tegen de onmenselijke manier van oorlog voeren.⁸⁵ Hij beschrijft martelingen, moorden op vrouwen en kinderen en uitbarstingen van moordlust onder de Nederlanders. Daarna beschrijft hij dat bevelhebber Van Heutsz nooit optrad tegen het wangedrag.⁸⁶ Lubis beschrijft dat de Nederlanders een wrede oorlog vochten, maar dat de Atjehers niet minder wreed vochten.⁸⁷ In het slot van het stuk wordt beschreven dat de oorlog een enorme economische impact heeft gehad op Atjeh.⁸⁸ Na dit stuk volgt een kleinere tekst over Indochina.

De Atjehoorlog krijgt een prominente plek in deze lesmethode en staat centraal in deze paragraaf over verzet. De belichting van de oorlog vanuit Indonesisch oogpunt is uniek in deze periode. Andere lesmethoden plaatsen de Atjehoorlog vaak in een hoofdstuk met als onderwerp de Nederlandse politiek. Daar zou een beschrijving vanuit Indonesisch oogpunt niet logisch in zijn. Als een van de weinige methodes gaat dit stuk vrij diep en beeldend in op de gruwelijkheden van de oorlog. Ook wordt hier beschreven dat de Atjehers zich bewapenden en dat de economie van Atjeh enorm aangetast werd. Dit werd in de andere schoolboeken niet beschreven. De Nederlandse actoren worden, met uitzondering van kapitein Vannoy, negatief beschreven want er wordt beschreven dat de militairen vrouwen en kinderen martelden, vermoordden en onmenselijkheden tegen de bevolking begingen. Van Heutsz deed hier niets tegen en dus krijgt ook hij een negatieve rol toebedeeld. Kapitein Vannoy was de enige die iets probeerde te doen. Aan de andere kant worden de Atjehers niet als onschuldige slachtoffers geportretteerd, maar als onvermoeibare verzetsstrijders. Ze kochten namelijk wapens in het buitenland, weigerden zich over te geven, waren bereid hun leven te geven voor onafhankelijkheid, vochten net zo wreed als de Nederlanders en leverden tot na 1900 verzet.

In de lesmethode *Merlijn* die tussen 1982 en 1987 werd uitgegeven wordt opvallend veel aandacht besteed aan de Atjehoorlog. In het hoofdstuk *Blanke heersers* dat over het kolonialisme gaat, krijgt de Atjehoorlog een eigen paragraaf met meer dan twee pagina’s en twee afbeeldingen. In dit hoofdstuk wordt eerst het Engelse en Franse imperialisme behandeld waarna de paragraaf over de Atjehoorlog volgt.⁸⁹ In de paragraaf wordt de Atjehoorlog vanuit Nederlands oogpunt beschreven met het boek van Paul van ’t Veer als bron. De aanloop naar de oorlog wordt beschreven en de aanleiding van de oorlog is volgens deze schrijvers de piraterij waar de Nederlanders een eind aan wilde maken, omdat de sultan hier niet in slaagde.⁹⁰ Er wordt

---

⁸² Marius C.J. Heijligers en Bas Aarts, *Op Zoek Naar Het Verleden. Vol. 3vh. Leerlingenboeken* (Groningen 1981) 198.

⁸³ Ibidem.

⁸⁴ Ibidem, 198-199.

⁸⁵ Ibidem, 199.

⁸⁶ Ibidem, 199.

⁸⁷ Ibidem, 199.

⁸⁸ Ibidem, 199.

⁸⁹ D.J. van Hannik, D.E.H. de Boer en J. de Jong, *Merlijn. Geschiedenis Voor Mavo/Havo/Vwo. 3hv.* (Leiden 1985) 50.

⁹⁰ Ibidem, 50-51.

beschreven dat de eerste expedities op felle tegenstand stuitten van de islamitische Atjehers die zich volgens hun geloof niet over mochten geven.⁹¹ Vervolgens wordt beschreven hoe generaal Van der Heijden op een grondige manier een einde moest maken aan ‘de toestand’ waarbij honderden kampongs werden verbrand en duizenden Atjehers, verzetsstrijders en gewone burgers, werden gedood.⁹² Hierna volgt een citaat van een Nederlandse soldaat waarin duidelijk gemaakt wordt hoe de Nederlanders toen over de Atjehers dachten. De Atjehers worden hier omschreven als dierlijk, onzedelijk, verslaafd en als onbeminnelijke schepsels.⁹³ De schrijvers van de lesmethode geven hier geen oordeel over en vervolgen de beschrijving van de oorlog met de komst van Snouck Hurgronje en Van Heutsz die de regering adviseerden om krachtig aan te vallen.⁹⁴ Vervolgens wordt beschreven hoe Toeko Omar na het krijgen van wapens en voorraden echter overliep naar de Atjehse bendevoerden.⁹⁵ Er wordt beschreven hoe ‘het verraad van Toeko Omar’ de gouverneur-generaal woedend maakte.⁹⁶ Hij stuurde generaal De Vetter op een strafexpeditie waarbij Chinese koelies alles met de grond gelijk maakten.⁹⁷ Vervolgens wordt beschreven hoe Van Heutsz militair gouverneur werd en hoe hij met de tactiek van mobiele patrouilles opstandelingen opjaagde wat tot het doodschieten van Toeko Omar en de overgave van de sultan en Panglima Polim in 1903 leidde.⁹⁸ Er wordt beschreven hoe Van Heutsz zo verstandig was om de sultan niet te vernederen tijdens de overgave en hoe hij dacht dat Atjeh verslagen was in 1904.⁹⁹ Vervolgens wordt beschreven hoe Van Daalen van kampong naar kampong trok waarbij veel vrouwen en kinderen werden vermoord, maar dat zij volgens het officiële rapport de gelegenheid hadden gekregen om te vluchten.¹⁰⁰ Hierna volgt een citaat van een soldaat dat een bestorming van een kampong met de bijkomende wreedheid beschrijft en het officiële rapport weerlegt.¹⁰¹ Direct hierop volgt de slotzin: ‘In 1909 was Atjeh definitief onderworpen.’¹⁰² De twee afbeeldingen zijn een foto van ‘*Atjehers bijeen in een kampong*’¹⁰³ en een foto van ‘*Bloedbad in de kampong Kota-Reh, onder leiding van luitenant-kolonel Van Daalen, een voorbeeld van totale uitroeiing.*’¹⁰⁴

Het is uniek dat de Atjehoorlog zo veel aandacht krijgt in een schoolboek en dat de oorlog niet direct in een groter narratief van nationale politiek of Nederlands imperialisme wordt geplaatst. Het is opvallend dat de aanloop naar de oorlog en het conflict zelf relatief zeer uitgebreid worden omschreven, maar dat het einde van de oorlog definitief en vrij plots omschreven wordt, zonder te vermelden dat het verzet nog jarenlang aanhield. De Nederlandse actoren worden veelal zonder persoonlijk waardeoordeel beschreven. Zo

---

⁹¹ D.J. van Hannik, D.E.H. de Boer en J. de Jong, *Merlijn. Geschiedenis Voor Mavo/Havo/Vwo. 3hv.* (Leiden 1985, 51.

⁹² Ibidem.

⁹³ Ibidem.

⁹⁴ Ibidem.

⁹⁵ Ibidem.

⁹⁶ Ibidem, 52.

⁹⁷ Ibidem, 52.

⁹⁸ Ibidem, 52.

⁹⁹ Ibidem, 52.

¹⁰⁰ Ibidem, 52.

¹⁰¹ Ibidem, 52.

¹⁰² Ibidem, 52.

¹⁰³ Ibidem, 51.

¹⁰⁴ Ibidem, 52.

werd Atjeh binnengevallen omdat de Nederlanders de plantages wilden beschermen en een einde wilde maken aan de piraterij. Generaal Van der Heijden maakte een einde aan 'de toestand' door grondig aan te pakken waarbij kampongs werden verbrand en duizenden Atjehers werden gedood. Snouck Hurgronje wordt beschreven als een wetenschapper met veel kennis die de regering en Van Heutsz goed advies gaf. Over generaal De Vetter wordt geschreven dat hij een strafexpeditie leidde waarin alles met de grond gelijk gemaakt werd. Van Heutsz gaf als advies om 'het Atjehse volk den voet op den nek te zetten' en vervolgde verzetsstrijders zonder rust en wordt dus als een harde man geportretteerd terwijl hij bij de overgave van de sultan als verstandig beschreven wordt. Over Van Daalen wordt enkel geschreven dat hij leiding gaf aan de acties waarbij veel doden vielen, maar er wordt geen waardeoordeel over gegeven. Echter worden de gruwelijkheden en de wandaden van de zuiveringsactie wel beschreven in het verslag van de soldaat en bij de afbeelding. De Atjehse actoren worden als felle verzetsstrijders beschreven die verwoed tegenstand boden. Er wordt niet verder ingegaan op de alinea waarin beschreven staat hoe de Nederlanders over de Atjehers dachten. Scholieren moeten zelf bedenken dat deze visie zeer gekleurd en negatief is. Toeko Omar wordt in deze methode omschreven als een invloedrijke Atjeher die overliep naar de Atjehse bendevoerden. Deze actie wordt in de volgende regel als 'verraad' bestempeld en dit wordt beschreven als de oorzaak voor de strafexpeditie van generaal De Vetter.

Wanneer deze beschrijvingen met elkaar vergeleken worden, valt het op dat de Atjehoorlog in de ene methode beschreven wordt in een hoofdstuk over de geschiedenis van Nederland en in een andere methode in een hoofdstuk dat het kolonialisme behandelt. In al deze beschrijvingen komt het gewelddadige optreden van de Nederlanders in Atjeh aan bod en wordt er niet geschreven over de oorlog met een goed einde. Dit is opvallend aangezien dat in de jaren '50 en '60 niet het geval was. Door het harde optreden in veel of in weinig woorden te benoemen worden Nederlanders als daders geportretteerd. In de lesmethoden *Mensen en machten*, *Kleio* en *Op zoek naar het verleden* wordt dit expliciet gedaan door de acties van de Nederlanders als barbaars, moordlustig en als gruwelen te bestempelen. In *Merlijn* wordt geen waardeoordeel gegeven, maar door de gedetailleerde beschrijving van het geweld en de schokkende afbeelding krijgt de lezer ook het beeld van de Nederlanders als dader. De Atjehse actoren daarentegen worden soms als slachtoffers en dan weer als hardnekkige verzetsstrijders beschreven. Dit is een verschil met de beschrijvingen uit de eerdere decennia waar de Atjehers worden beschreven als tegenstanders die overwonnen moesten worden om de oorlog tot een goed einde te brengen. Ook is in deze beschrijvingen te zien dat er niet meer verwezen wordt naar de Nederlandse actoren met voornaamwoorden als 'wij' en 'ons', wat op een minder nationalistische beschrijving van de geschiedenis wijst.

Deze verandering in de beschrijvingen zijn beïnvloed door veranderingen in de maatschappij. Vanaf het einde van de jaren '60 kwamen de gruweldaden van het Nederlandse leger in de dekolonisatieoorlog steeds vaker in de media en in de politiek aan bod. Dit had te maken met het opkomen van een jonge, kritische generatie en veranderingen in de houding van de pers die vragen stelden bij het Nederlandse

optreden in deze oorlog.¹⁰⁵ Ook werden er meer academische onderzoeken over Nederlands-Indië gepubliceerd.¹⁰⁶ Dit zorgde er voor dat ook het militaire optreden in de Atjehoorlog kritisch werd belicht. Een voorbeeld hiervan is een protest van de actiegroep Provo bij het monument voor Van Heutsz in zijn geboorteplaats Coevorden. Bij het monument, dat zij ‘het lieverdje van Coevorden’ noemden, werd een bord geplaatst met een schokkende, kritische tekst. In dit protest werd door het noemen van de swastika de vergelijking getrokken tussen het militaire optreden in Atjeh en het fascistische geweld van de nazi’s.¹⁰⁷ Volgens Provo was het een protest tegen de verheerlijking van militair geweld en tegen het fascisme. Zij zagen Van Heutsz en Hitler als personificaties van de West-Europese fascistische mentaliteit. Door de Atjehoorlog aan de Tweede Wereldoorlog te koppelen werd het monument een locatie van *multi-directional memory*.¹⁰⁸ Vergelijkingen tussen wrede daden uit de Tweede Wereldoorlog en de dekolonisatieoorlog komen vaker voor,¹⁰⁹ maar door de actie van Provo werd de Atjehoorlog hier ook bij betrokken. Deze kritische houding tegenover het koloniale verleden is ook in de beschrijvingen van de Atjehoorlog in geschiedenisboeken terug te zien. In 1969 kwam het boek *De Atjeh-oorlog* van Paul van ’t Veer uit, waarin hij het Nederlandse optreden tijdens deze oorlog gedetailleerd en kritisch beschrijft.¹¹⁰ Dit succesvolle boek zorgde niet alleen voor een nieuwe opleving in het onderzoek naar de Atjehoorlog voor historici, maar ook werd het werk van Van ’t Veer de belangrijkste bron voor schrijvers van schoolboeken voor de beschrijving van de Atjehoorlog. Ook werd in 1968 de zogenaamde ‘Mammoetwet’ ingevoerd waardoor het middelbare onderwijs veranderde. Het geschiedenisonderwijs moest minder nationalistisch worden en moest zich minder richten op de denominatie van de school.¹¹¹ Dit is een verklaring voor het verwijzen naar Nederlandse actoren zonder voornaamwoorden als ‘ons’ en ‘wij’ in de lesmethoden in deze fase.

---

¹⁰⁵ Raben, ‘Epilogue. On genocide’, 496.

¹⁰⁶ Bijl, ‘Colonial memory and forgetting’, 265.

¹⁰⁷ Bijl, *Emerging memory*, 186.

¹⁰⁸ *Ibidem*, 188.

¹⁰⁹ Iris Van Ooijen en Ilse Raaijmakers, ‘Competitive or multidirectional memory? The interaction between postwar and postcolonial memory in the Netherlands’ in: Bart Luttikhuis en A. Dirk Moses eds., *Colonial counterinsurgency and mass violence. The Dutch empire in Indonesia* (Abingdon 2014) 308-328, aldaar 308.

¹¹⁰ Bijl, *Emerging memory*, 196.

¹¹¹ Kleppe, *Canonieke icoonfoto’s*, 56.

Het Europees imperialistische narratief 1985-1998

Rond het jaar 1985 kwam er een vernieuwing in het aanbod van lesmethoden. Tussen 1982 en 1987 werden er tien nieuwe lesmethoden gepubliceerd en stopte zeven langlopende lesmethoden met publiceren waaronder *Kleio* en *Mensen en machten*.¹¹² Wanneer er een herdruk van een methode werd uitgegeven, maakten de uitgevers en schrijvers vaak slechts kleine aanpassingen aangezien het een kostbare aangelegenheid is om een methode volledig aan te passen.¹¹³ De makers van de nieuwe methoden, kozen vaak voor een andere indeling dan in de oude methoden. Ook waren er oudere methoden die in deze periode hun indeling aanpasten.

Een voorbeeld van een lesmethode die al wel werd gepubliceerd maar de indeling aanpaste is *Op zoek naar het verleden*. Net zoals in de vorige drukken, werd ook bij de herdruk van 1987 het stuk van Mochtar Lubis gebruikt om de Atjehoorlog vanuit een Indonesisch oogpunt te belichten. Echter is het hoofdstuk *Uitbuiting en verzet*, waar de Atjehoorlog eerst beschreven werd, vervangen door het hoofdstuk *Imperialisme* en valt de Atjehoorlog onder het kopje *Kijken door een Europese bril*.¹¹⁴ In dit hoofdstuk proberen de schrijvers de studenten bewust te maken dat 'wij' de wereld vanuit een Europees standpunt bekijken en daardoor vaak verkeerde conclusies trekken.¹¹⁵ Het stuk over de Atjehoorlog wordt in één lijn geplaatst met het ongeloof dat contemporaine Engelsen hadden bij de Afrikaanse bronzen beelden waarvan ze dachten dat die te mooi waren om door Afrikanen gemaakt te kunnen zijn.¹¹⁶ Door deze verandering van de context, wordt de Atjehoorlog in een breder narratief van Europees imperialisme geplaatst en wordt de Atjehoorlog gebruikt om te laten zien dat koloniën niet enkel passieve slachtoffers van imperialisme waren. Ook wordt hier benadrukt dat de Europese superioriteitsgevoelens misplaatst waren.

Ook de lesmethode *Sprekend verleden* besteed veel aandacht aan het Europees imperialisme. Het lesboek van het tweede jaar dat de periode van de ontdekkingsreizen tot de Eerste Wereldoorlog behelst, heeft een hoofdstuk met de titel *Het Westeuropese imperialisme in de negentiende en twintigste eeuw*.¹¹⁷ In dit hoofdstuk wordt ingegaan op het begrip imperialisme, waarom de Europeanen koloniën stichtten en wat de economische, culturele en politieke gevolgen waren voor de Europese landen en de koloniën.¹¹⁸ In dit hoofdstuk worden de West-Europese koloniale mogendheden als één grote actor behandeld en tegelijkertijd gebeurt dit ook voor de koloniën.¹¹⁹ Enkele voorbeelden van tussenkopjes in dit hoofdstuk zijn *De voordelen voor de koloniale mogendheden* en *Opkomst van een nationaal gevoel bij de inheemse bevolking*.¹²⁰ In dit

---

¹¹² Deze getallen gelden voor de lesmethoden die in de Historisch Didactische Collectie in Rotterdam aanwezig zijn.

¹¹³ Issitt, 'Reflections on the study of textbooks', 687.

¹¹⁴ Marius C.J. Heijligers en Bas Aarts, *Op Zoek Naar Het Verleden. Vol. 3vh* (Groningen 1987) 89.

¹¹⁵ Ibidem.

¹¹⁶ Ibidem, 89-90.

¹¹⁷ Leo Dalhuisen e.a., *Sprekend verleden. Een geschiedenis van de wereld. DL. 2* (2e druk; Den Haag 1990) 117-121. [elk deel 2 ongeveer dezelfde beschrijving]

¹¹⁸ Ibidem.

¹¹⁹ Ibidem.

¹²⁰ Ibidem.

hoofdstuk wordt helemaal niet ingegaan op het Nederlands imperialisme of de Indische kolonie. Wanneer de schrijvers voorbeelden gebruiken kiezen ze voor Engeland of Duitsland.

In het handboek voor het derde jaar kiezen de schrijvers er wel voor om dieper op de geschiedenis van Indonesië in te gaan. In dit deel van de lesmethode staat een hoofdstuk met de titel *Van Indië tot Indonesië*. Hier wordt de evolutie van Indonesië vanuit het V.O.C. tijdperk tot de onafhankelijkheid beschreven. Onder het kopje *Verzet van Indonesiërs* staat een stuk tekst waarin de Atjehoorlog beschreven wordt. De alinea bevat momenten van verzet tegen de Nederlandse overheersing tussen de napoleontische periode en ongeveer 1900. Na het hardnekkige verzet van de Atjehers beschreven te hebben, focussen de schrijvers van dit stuk op de periode onder het gezag van Van Heutsz.¹²¹ Er wordt beschreven hoe het tij in de oorlog keerde met de komst van Van Heutsz en zijn nieuwe tactiek.¹²² Ze beschrijven dat er zeer wreed werd opgetreden door de Nederlandse troepen en dat één van de officieren van Van Heutsz volgens een legerrapport met zijn manschappen 2902 mensen, waarvan 1159 vrouwen en kinderen doodden.¹²³ Het stuk wordt afgesloten door te benoemen dat er in Nederland en Indonesië monumenten voor Van Heutsz zijn neergezet, maar dat ze in Atjeh militaire leiders als Teukoe Oemar eren en het monument van Van Heutsz hebben neergehaald.¹²⁴ Hierna volgt een alinea waarin de opkomst van Indonesisch nationalisme besproken wordt.

In dit hoofdstuk is er voor gekozen om het begin van de oorlog globaal te beschrijven. Het falen van de eerste twee expedities wordt niet benoemd en het harde optreden van bijvoorbeeld Van der Heijden wordt ook achterwege gelaten. Ook hebben de schrijvers er voor gekozen om Van Daalen niet bij naam te noemen, in plaats daarvan wordt hij aangeduid als ‘een officier onder Van Heutsz’. Hierdoor wordt Van Heutsz de hoofdpersoon in de Atjehoorlog. De acties van Van Heutsz worden hier niet duidelijk als negatief beschreven, hij liet volgens deze tekst enkel het tij keren en heeft monumenten gekregen. De Nederlandse troepen waren degenen die zeer wreed optraden en één van de officieren doodde met zijn manschappen 2902 mensen om zo het verzet de kop in te drukken. Zij worden in deze methode omschreven als de daders. De Atjehers worden omschreven als hardnekkige verzetsstrijders met goede schuilplaatsen die uiteindelijk toch verslagen werden. Teukoe Oemar wordt hier beschreven als een militair leider die geëerd wordt en niet als een verraderlijke bendeleider zoals in oudere lesmethoden wel beschreven staat. De Atjehers worden afgeschilderd als verzetsstrijders die vechten voor onafhankelijkheid. Ze falen hier in door wreed optreden van Nederlandse soldaten en door Van Heutsz. Het overkoepelende narratief van dit hoofdstuk is de weg naar onafhankelijkheid van Indonesië. De Atjehoorlog past binnen dit narratief als een teken dat Atjeh al eerder onafhankelijk wilde zijn en verzet bood tegen de Nederlandse overheersing. Hier lijkt ook sprake van een *multi-directional war narrative* waarbij deze oorlog wordt beschreven als een voorloper van de dekolonisatieoorlog.¹²⁵

---

¹²¹ Leo Dalhuisen, *Sprekend verleden. Een geschiedenis van de wereld. Deel 3- Boek II* (Den Haag 1987) 268.

¹²² Ibidem.

¹²³ Ibidem.

¹²⁴ Ibidem.

¹²⁵ Van der Vlies, ‘Multidirectional war narratives’, 304.

Veel nieuwe methodes belichten het kolonialisme en het imperialisme vanuit een West-Europees perspectief, zoals ook besproken is bij de lesmethode *Sprekend Verleden* voor het tweede jaar. Zo besteden de schrijvers van de lesmethode voor de bovenbouw *Gamma* een hoofdstuk aan het moderne imperialisme waarin Nederlands-Indië in één alinea beschreven wordt. Hier wordt genoemd dat Nederland het bestuursapparaat uitbreidde en dat Indië economisch belangrijker werd voor Nederland zonder de Atjehoorlog te benoemen.¹²⁶ In de rest van het hoofdstuk wordt voornamelijk het imperialisme in Afrika, India en Indochina beschreven vanuit een Europees perspectief. De op de onderbouw gerichte lesmethode *Chronoscoop* beschrijft in de eerste drukken het kolonialisme en imperialisme in het eerste hoofdstuk. Dit hoofdstuk heeft de titel *Europa overheerst de wereld* waarin Nederlands-Indië één keer wordt genoemd: ‘De Nederlanders werden de baas op de Indische eilanden, het tegenwoordige Indonesië.’¹²⁷ Ook hier ligt de focus in de rest van het hoofdstuk op Afrika en India. De herdruk van 1994 bevat wel een vakje met de titel *Nederlands-Indië* en hierin staat het volgende: ‘Ook veroverden de Nederlanders veel nieuwe gebieden. De inwoners verzetten zich fel, maar ze konden niet op tegen de Nederlandse geweren en kanonnen. Duizenden werden gedood.’¹²⁸ Hier wordt de Atjehoorlog wel geïmpliceerd, maar niet genoemd en buitenom dit vakje wordt Nederlands-Indië niet meer genoemd. Ook de schrijvers van de lesmethode *Levende geschiedenis* benaderen het imperialisme vanuit een Europees standpunt waarbij er een grote nadruk ligt op het Britse imperium in India en Rhodesië of Zimbabwe.¹²⁹ Nederlands-Indië komt ook in deze methode niet aan bod. Ten slotte leggen de schrijvers van de lesmethode *Sfinx* in het eerste hoofdstuk de begrippen kolonialisme en imperialisme uit aan de hand van de kolonisatie en dekolonisatie in Latijns-Amerika. Nederlands-Indië wordt wederom niet beschreven.¹³⁰

Het is opvallend dat de Atjehoorlog en Nederlands-Indië in deze periode in een groot aantal lesmethoden niet behandelt of genoemd worden. Wanneer de Atjehoorlog in deze periode wel beschreven wordt, is dit uitsluitend in een overkoepelend narratief van West-Europees imperialisme. Dit is te zien in de herdruk van *Op zoek naar het verleden* waar de beschrijving van de Atjehoorlog door Mochtar Lubis gebruikt wordt om de lezer bewust te maken van de Europese standplaatsgebondenheid. Dit is een verschil met de vorige decennia waar de Atjehoorlog nog vaker beschreven werd in de context van Nederlands-Indië als Nederlandse kolonie. In zowel *Op zoek naar het verleden* als in *Sprekend verleden* wordt de Atjehoorlog gebruikt om te laten zien dat koloniën niet passieve slachtoffers van de West-Europeanen waren, maar dat er verzet was tegen de overheersing en dat er gevochten werd voor de onafhankelijkheid. Zo staat het gedeelte over deze oorlog in *Sprekend verleden* onder het kopje *Verzet van Indonesiërs* en wordt in *Op zoek naar het verleden* geschreven dat deze beschrijving dient als voorbeeld om te laten zien wat verovering en verzet in

¹²⁶ K. van Dijk en H.J.M. Megens, *Gamma. Geschiedenis voor de bovenbouw. Handboek* (Den Bosch 1987) 78-79.

¹²⁷ H. Beekman, *Chronoscoop. Leerboeken onderbouw. DL.2* (Amsterdam 1986) 20.

¹²⁸ A. Voogt, G. Garde en L. Hildingson, *Chronoscoop. Methode geschiedenis voor de onderbouw vbo/mavo, inclusief de basisvorming. DL. 2* (2e druk; Amsterdam 1994) 104.

¹²⁹ L. Hildingson, A. Schulp en Marcel van Riessen, *Levende Geschiedenis : Methode Geschiedenis Voor De Onderbouw Mavo, Havo, Vwo, Inclusief De Basisvorming DL. 2* (2e druk; Amsterdam 1994)

¹³⁰ M. Zewald, *Sfinx. Geschiedenis voor de tweede fase. Vwo. Informatieboek* (Zutphen 1998)

de praktijk betekenden. Verder worden in beide methoden de wandaden van het Nederlandse leger benoemt en veroordeelt als ‘wangedrag’ en ‘zeer wreed’. De lesmethoden die de Atjehoorlog niet noemen, beschrijven het imperialisme vanuit een West-Europees perspectief waarbij wordt benadrukt dat de superioriteitsgevoelens van de Europese machten fout waren. Deze schrijvers kozen er voor om deze begrippen uit te leggen aan de hand van voorbeelden uit het Brits imperium of de landen in Zuid-Amerika.

De schrijvers van de lesmethoden in deze periode lijken beïnvloed door de opkomst van de *new imperial history* of de *imperial turn* in de jaren '80 en '90. Voorstanders van de *new imperial history* pleitten er voor dat onderzoekers van de koloniale geschiedenis zich gingen focussen op de manier waarop koloniale machten en kolonies met elkaar verweven waren.¹³¹ Een kenmerk van de *new imperial history* is een vaak anti-imperialistische positie van de schrijver.¹³² Dit is ook terug te zien in de negatief oordelende beschrijvingen van het imperialisme en de Atjehoorlog in deze periode. Europa wordt in schoolboeken dan vaak beschouwd als een monolithisch blok zodat het eenvoudiger is om de Europese schuld in het imperialisme duidelijk te maken, met als resultaat dat dit historisch niet meer correct is.¹³³ Europa wordt dan als één geheel beschouwd om zo duidelijk te maken hoe Europese koloniale heerschappij het leven in de kolonie veranderde.¹³⁴ In het tweede deel van *Sprekend verleden* is te zien dat ook de koloniën als één grote actor beschreven worden. Doordat het imperialisme vanuit een eurocentrisch perspectief beschreven wordt, lijkt Nederlands-Indië geen onderwerp van belang in geschiedenisboeken. Er was in Nederland geen uitgesproken consensus of het Nederlandse koloniale verleden wel imperialistisch te noemen was.¹³⁵ De Britse en Franse koloniën in India en Afrika waren daardoor duidelijkere voorbeelden dan Nederlands-Indië om het Europese imperialisme uit te leggen. Naast invloeden vanuit de *new imperial history* heeft ook de opkomst van de Europese supranationale samenwerking invloed op de manier van schrijven. De nationale identiteit wordt hier gekoppeld aan de Europese identiteit.¹³⁶ De schrijvers van *Sprekend verleden* en *Op zoek naar het verleden* kozen er wel voor om naast het brede Europese imperialisme ook Nederlands-Indië en de Atjehoorlog te noemen, maar dit lijkt in de jaren '80 en '90 meer uitzondering dan regel.

---

¹³¹ Raben, ‘A new Dutch imperial history?’, 7.

¹³² Matthew G. Stanard, ‘Post-1945 colonial historiography and the new imperial history’ in: Karel Van Nieuwenhuysse en Joaquim Pires Valentin eds., *The colonial past in history textbooks. Historical and social psychological perspectives* (Charlotte 2018) 13-30, aldaar 21.

¹³³ Ibidem, 21.

¹³⁴ Ibidem, 22.

¹³⁵ Raben, ‘A new Dutch imperial history?’, 10.

¹³⁶ Nieuwenhuysse, ‘Introduction’, 2.

Conclusie

In dit onderzoek zijn beschrijvingen van de Atjehoorlog geanalyseerd om meer helderheid te scheppen in de fasering van de Atjehoorlog in Nederlandse lesmethoden. Dit is gedaan aan de hand van de vraag: ‘Hoe zijn de fases van verschillende *narratio* in de beschrijving van de Atjehoorlog in Nederlandse middelbare schoolboeken in de periode 1950–1998 te verklaren?’ Hierbij is gebruik gemaakt van een narratief-analyse gebaseerd op de methode van Vanhulle.

In de onderzochte periode zijn drie verschillende *narratio* te onderscheiden. Het eerste narratief is in dit onderzoek het positieve narratief genoemd en deze fase loopt van 1950 tot ongeveer 1970. Beschrijvingen van de Atjehoorlog in deze periode laten zich kenmerken door een narratief waarin deze oorlog positief wordt beschreven. De Atjehoorlog wordt in deze fase beschreven in hoofdstukken die de Nederlandse geschiedenis tussen 1870 en de Eerste Wereldoorlog beschrijven. In deze fase wordt de Atjehoorlog beschreven als een conflict met vallen en opstaan, maar met een goed einde voor de Nederlanders. Het buitensporige geweld van de Nederlandse soldaten wordt weggelaten uit de beschrijvingen en de Nederlandse actoren, zoals Van Heutsz, worden veelal positief geportretteerd. De Atjehse actoren worden daarentegen beschreven als een tegenstander die overwonnen moest worden om de oorlog tot een goed einde te brengen. Ook is de nationalistische geschiedschrijving, waarbij de lezer wordt betrokken in de beschrijving door het gebruik van voornaamwoorden als ‘ons’ en ‘wij’ om de Nederlandse actoren aan te duiden, typerend voor deze fase. Het narratief in deze fase is te verklaren doordat er in Nederland weinig interesse was voor de geschiedenis van geweld in de koloniën. Wanneer dit geweld aan het licht kwam door onderzoek, werd hier weinig aandacht aan besteed. Schuldgevoelens aan koloniaal geweld strookte niet met de nostalgische herinnering aan de goede oude tijd in de kolonie, de zogenaamde *tempo doeloe*. Ook strookte deze schuldgevoelens niet met herinneringen aan de Tweede Wereldoorlog waarin Nederlanders de slachtoffers waren.

Het tweede narratief wordt in dit onderzoek het kritische narratief genoemd en dit narratief is terug te vinden in lesmethoden tussen grofweg 1970 en ongeveer 1985. In deze fase wordt het Nederlandse optreden in de Atjehoorlog kritisch beschreven. Er is niet meer een narratief van een strijd met een goed einde, maar de focus ligt op het Nederlandse optreden dat wordt beschreven als ‘wreed’ en ‘barbaars’. Nederlandse actoren worden als daders beschreven en de Atjehers worden beschreven als slachtoffers of als verzetsstrijders. In deze fase wordt er niet meer naar Nederlandse actoren verwezen met voornaamwoorden als ‘ons’ en ‘wij’. De kritische beschrijving is te verklaren doordat er aan het einde van de jaren ’60 meer maatschappelijke kritiek kwam op het Nederlandse geweld tijdens de dekolonisatieoorlog waardoor ook de Atjehoorlog en Van Heutsz kritisch belicht werden. Ook werden er meer academische onderzoeken gepubliceerd zoals het boek van Paul van ’t Veer. Zijn kritische werk werd de nieuwe bron voor de meeste schrijvers van lesmethoden die de Atjehoorlog beschrijven. De afname in het gebruik van voornaamwoorden als ‘ons’ en ‘wij’ in de verwijzing naar Nederlandse actoren is te verklaren door de invoering van de Mammoetwet die een minder nationalistische geschiedschrijving verplichtte.

Het derde narratief wordt getypeerd door het Europees imperialisme en is tussen 1985 en 1998 in veel lesmethoden te zien. In de lesmethoden die de Atjehoorlog behandelen wordt de oorlog beschreven als een uiting van het West-Europees imperialisme. De Atjehoorlog wordt gebruikt om te laten zien dat er verzet was vanuit de koloniën tegen de Europese overheersing. De Nederlandse actoren worden omschreven als daders en de Atjehse actoren als verzetsstrijders. In deze fase kiezen veel schrijvers van lesmethoden er voor om het westers imperialisme te beschrijven aan de hand van Britse en Franse koloniën. De Atjehoorlog wordt in deze lesmethoden nauwelijks of niet beschreven. Dit eurocentrische narratief is te verklaren door de invloeden vanuit de *new imperial history*. Schrijvers van lesmethoden kozen er vaak voor om Europa als één grote actor te beschrijven om uit te leggen hoe het westers imperialisme het leven in de koloniën veranderde. Britse en Franse koloniën werden als voorbeeld gebruikt omdat er geen consensus was of Nederland een typisch Europees imperialistisch rijk had. Nederlands-Indië en de Atjehoorlog pasten minder goed in het narratief van Europees imperialisme waardoor de Atjehoorlog minder vaak en minder uitgebreid beschreven werd. Ook de opkomst van Europese supranationale samenwerking bevorderde het Europese narratief in lesmethoden.

Samengevat zijn de fases van verschillende *narratio* te verklaren door een aantal veranderingen die invloed hebben gehad op het schrijven van de behandelde lesmethoden. Ten eerste zijn de lesmethoden verandert door veranderingen in de maatschappij zoals de opkomst van de kritische generatie in de late jaren '60 en de opkomst van supranationale Europese samenwerkingsverbanden. Ten tweede zijn de lesmethoden verandert door veranderingen in het historische onderzoek zoals de *new imperial history*. Daarnaast zijn er nieuwe bronnen voor handen gekomen om de Atjehoorlog te beschrijven zoals het boek van Van 't Veer. Ten slotte zijn er ook veranderingen in het onderwijs geweest zoals de invoering van de Mammoetwet die er voor zorgde dat schrijvers van lesmethoden de Atjehoorlog anders gingen beschrijven.

De veranderingen in de beschrijving van de Atjehoorlog in het verleden tonen aan dat de geschiedschrijving nooit stilstaat en dit geeft hoop dat lesmethoden in de toekomst zo aangepast kunnen worden dat iedere Nederlander, historicus of niet, de geschiedenis van de Atjehoorlog kent.

Om een completer beeld te krijgen van de veranderingen in *narratio* in Nederlandse lesmethoden is aanvullend onderzoek nodig. Zo zou onderzoek naar andere lesmethoden in andere archieven aan dit completere beeld bij kunnen dragen, zeker als er op elkaar volgende herdrukken onderzocht kunnen worden. De kleine collectie schoolboeken in het bezit van het Onderwijsmuseum in Dordrecht zou zich hier voor kunnen lenen. Daarnaast zijn er in het archief van de HDC in Rotterdam ook veel lesmethoden aanwezig die na 1998 gepubliceerd zijn. Deze lesmethoden zijn bronnen met veel mogelijkheden en potentie. Onderzoek naar deze lesmethoden zou zonder meer bijdragen aan een completer beeld van ontwikkeling in *narratio* in Nederlandse lesmethoden.

Dankwoord

Ten eerste wil ik Inge Abbink bedanken voor haar onvermoeide steun en motivatie. Zonder haar luisterend oor en advies had ik dit werkstuk nooit kunnen schrijven. Daarnaast wil ik graag Dr. Remco Ensel bedanken voor zijn advies, tips, geduld en de gesprekken die mij, zeker in de beginfase van dit onderzoek, de juiste kant op stuurden. Ook wil ik Silka Duvetot, Bram Middelkamp en Rein Maarten Bergen bedanken voor hun tips en ideeën waardoor dit een beter werkstuk is geworden. Ten slotte wil ik de medewerkers van de Historisch Didactische Collectie aan de Erasmus Universiteit bedanken voor hun behulpzaamheid en vriendelijkheid, ook na het verslepen van meer dan honderd boeken.

Bibliografie

Bronnen

- Adang, A. en F.E.M. Vercauteren., *Mensen en machten. Semi-concentrische leergang geschiedenis voor het katholiek voortgezet onderwijs. Vol. 3. Vwo/havo* (5e druk; Amsterdam 1974).
- Adang, A. en F.E.M. Vercauteren., *Mensen en machten. Semi-concentrische leergang geschiedenis voor het katholiek voortgezet onderwijs. DL. 3* (2e druk; Amsterdam 1964).
- Beekman, H., L. Hildingson, A.C. Voogt, Dries van Ingen en Arnoud van den Eerenbeemt., *Chronoscoop. Leerboeken onderbouw. DL.2* (Amsterdam 1986).
- Blonk, A., J.M. Romein en Johan George Jansens., *De spiegel der eeuwen. Vaderlandse geschiedenis. Met een overzicht der staatsinrichting DL. 1* (7e druk; Groningen 1968).
- Blonk, A., J.M. Romein en Johan George Jansens., *De spiegel der eeuwen. Vaderlandse geschiedenis. Met een overzicht der staatsinrichting Vol.1* (6e druk; Groningen 1960).
- C.J. Heijligers, Marius en Bas Aarts., *Op Zoek Naar Het Verleden. Vol. 3vh* (Groningen 1987).
- C.J. Heijligers, Marius en Bas Aarts., *Op Zoek Naar Het Verleden. Vol. 3vh. Leerlingenboeken* (Groningen 1981).
- Ceulaert, A.B. en O. Feitsma., *Kleio voor vwo en havo 1. Geschiedenis voor de 2e klas havo en vwo, en voor de verlengde brugklas, van ca. 1500-1914* (4e druk; Zeist 1979).
- Ceulaert, A.B. en O. Feitsma., *Kleio voor vwo en havo 1. Geschiedenis voor vwo en havo, ca.1500-1914* (Zeist 1972).
- Dalhuisen, Leo en M.S. Hassankhan., *Sprekend verleden. Bovenbouw havo/vwo. DL. 2* (2e druk; Rijswijk 1994).
- Dalhuisen, Leo en J.C.H. Blom., *Sprekend verleden. Een geschiedenis van de wereld. DL. 3* (2e druk; Den Haag 1991).
- Dalhuisen, Leo., *Sprekend verleden. Een geschiedenis van de wereld. DL. 2* (2e druk; Den Haag 1990).
- Dalhuisen, Leo., *Sprekend verleden. Een geschiedenis van de wereld. Deel 3- Boek II* (Den Haag 1987a).
- Dalhuisen, Leo., *Sprekend verleden. Een geschiedenis van de wereld. Vol. 3d* (Den Haag 1987b).
- Dalhuisen, Leo en P.D.M Latour., *Sprekend verleden. Een geschiedenis van de wereld. Vol. 2b* (Haarlem 1980).
- De Jong, Lex en Janneke Riksen., *Sfinx. Een nieuwe eeuw, nieuwe verhoudingen? Nederland 1880-1919* (Zutphen 1998).
- Hildingson, L., A. Schulp en Marcel van Riessen., *Levende Geschiedenis : Methode Geschiedenis Voor De Onderbouw Mavo, Havo, Vwo, Inclusief De Basisvorming DL. 2* (2e druk; Amsterdam 1994).

- Jansens, Johan George., *De spiegel der eeuwen. Vaderlandse geschiedenis. Met een overzicht der staatsinrichting* (Groningen 1951).
- Kalkwiek, K.A., J.W. van Lent en G.J. van Setten., *Verleden tijd? : Leergang geschiedenis voor de onderbouw van het algemeen voortgezet onderwijs. Vol. 3. Leerlingenboeken* (Amsterdam 1987).
- Novem, *Wereld in wording. Nieuwste geschiedenis. Vol.3* (10e druk; Den Haag 1968).
- Novem, *Wereld in wording. Nieuwste geschiedenis. Vol.3* (10e druk; Den Haag 1967a).
- Novem, *Wereld in wording. Nieuwste geschiedenis. Vol.3* (13e druk; Den Haag 1967b).
- Novem, *Wereld in wording. Nieuwste geschiedenis. Vol.3* (9e druk; Den Haag 1964).
- Novem, *Wereld in wording. Nieuwste geschiedenis. Vol.3* (8e druk; Den Haag 1962).
- Novem, *Wereld in wording* ('s-Gravenhage 1956).
- Novem, *Wereld in wording* ('s-Gravenhage 1954).
- Van Dijk, K en H.J.M Megens., *Gamma. Geschiedenis voor de bovenbouw. Handboek* (Den Bosch 1987).
- Van Hannik, D.J., D.E.H. de Boer en J. de Jong, *Merlijn. Geschiedenis Voor Mavo/Havo/Vwo. 3hv.* (Leiden 1985).
- Voogt, A., G. Garde en L. Hildingson., *Chronoscoop. Methode geschiedenis voor de onderbouw vbo/mavo, inclusief de basisvorming. DL. 2* (2e druk; Amsterdam 1994).
- Zewald, M., *Sfinx. Geschiedenis voor de tweede fase. Vwo. Informatieboek* (Zutphen 1998a).

Literatuurlijst

- Assman, Jan., 'From Moses the Egyptian. The memory of Egypt in western monotheism and "collective memory and cultural identity"' in: Jeffrey K. Olick, Vered Vinitzky-Seroussi en Daniel Levy eds., *The collective memory reader* (Oxford 2011) 209-215.
- Bijl, Paul., *Emerging memory. Photographs of colonial atrocity in Dutch cultural remembrance* (Amsterdam 2015).
- Bijl, Paul., 'Colonial memory and forgetting in the Netherlands and Indonesia' in: Bart Luttikhuis en A. Dirk Moses eds., *Colonial counterinsurgency and mass violence. The Dutch empire in Indonesia* (Abingdon 2014) 261-281.
- Bloembergen, Marieke., 'Amsterdam. Het Van Heutszmonument. Het Nederlandse koloniale geheugen' in: Wim van den Doel ed., *Plaatsen van herinnering. Nederland in de twintigste eeuw* (Amsterdam 2005) 72-87.
- Bossenbroek, Martin., *Holland op zijn breedst. Indië en Zuid-Afrika in de Nederlandse cultuur omstreeks 1900* (Amsterdam 1996).
- Fuchs, Eckhardt., 'Current trends in history and social studies textbook research', *Journal of International Cooperation in Education* 14:2 (2011) 17-34.
- Grever, Maria en Tina van der Vlies, 'Why national narratives are perpetuated. A literature review on new insights from history textbook research' *London Review of Education* 15:2 (2017) 286-301.
- Hagen, Piet., *Koloniale oorlogen in Indonesië. Vijf eeuwen verzet tegen vreemde overheersing* (Amsterdam 2018).
- Issitt, John., 'Reflections on the study of textbooks', *History of Education* 33:6 (2006) 683-696.
- Kempees, J.C.J., *De tocht van Overste van Daalen door de Gajo-, Alas- en Bataklanden. 8 Februari tot 23 Juli 1904* (Amsterdam 1907).
- Kleppe, Martijn., *Canonieke icoonfoto's. De rol van (pers) foto's in de Nederlandse geschiedschrijving* (Delft 2013).
- Kreike, Emmanuel., 'Genocide in the kampongs? Dutch nineteenth century colonial warfare in Aceh, Sumatra' in: Bart Luttikhuis en A. Dirk Moses eds., *Colonial counterinsurgency and mass violence. The Dutch empire in Indonesia* (Abingdon 2014) 45-63.
- Luttikhuis, Bart en A. Dirk Moses., 'Introduction. colonial counterinsurgency and mass violence. The Dutch empire in Indonesia' in: Idem, *Colonial counterinsurgency and mass violence. The Dutch empire in Indonesia* (Abingdon 2014) 1-24.
- Olick, Jeffrey K en Vered Vinitzky-Seroussi en Daniel Levy., 'Introduction' in: idem, *The collective memory reader* (Oxford 2011) 3-63.
- Raben, Remco., 'Epilogue. On genocide and mass violence in colonial Indonesia' in: Bart Luttikhuis en A. Dirk Moses eds., *Colonial counterinsurgency and mass violence. The Dutch empire in Indonesia* (Abingdon 2014) 328-347.

- Raben, Remco., 'A new Dutch imperial history? Perambulations in a prospective field', *BMG-Low Countries Historical Review* 128-1 (2013) 5-30.
- Rothberg, Michael., *Multidirectional memory. Remembering the Holocaust in the age of decolonization* (Stanford 2009).
- Schulte Nordholt, H.G.C., 'A genealogy of violence' in: Freek Colombijn & J. Thomas Lindblad eds., *Roots of Violence in Indonesia. Contemporary violence in historical perspective* (Leiden 2002) 33-61.
- Stanard, Matthew G., 'Post-1945 colonial historiography and the new imperial history' in: Karel Van Nieuwenhuysse en Joaquim Pires Valentin eds., *The colonial past in history textbooks. Historical and social psychological perspectives* (Charlotte 2018) 13-30.
- Van der Vlies, Tina., 'Multidirectional war narratives in history textbooks', *Paedagogica Historica* 52:3 (2016) 300-314.
- Vanhulle, Bart., 'The path of history. Narrative analysis of history textbooks - a case study of Belgian history textbooks 1945-2004', *History of Education* 38:2 (2009) 263-282.
- Van Nieuwenhuysse, Karel., 'Towards a postcolonial mindset in a post-colonial world? Evolving representations of modern imperialism in Belgian history textbooks (1945-2017)' in: Karel Van Nieuwenhuysse en Joaquim Pires Valentin eds., *The colonial past in history textbooks. Historical and social psychological perspectives* (Charlotte 2018a) 155-176.
- Van Nieuwenhuysse, Karel en Joaquim Pires Valentin., 'Introduction' in: Idem, *The colonial past in history textbooks. Historical and social psychological perspectives* (Charlotte 2018b) 1-12.
- Van Ooijen, Iris en Ilse Raaijmakers., 'Competitive or multidirectional memory? The interaction between postwar and postcolonial memory in the Netherlands' in: Bart Luttikhuis en A. Dirk Moses eds., *Colonial counterinsurgency and mass violence. The Dutch empire in Indonesia* (Abingdon 2014) 308-328.
- Van 't Veer, Paul., *De Atjeh-oorlog* (3e druk; Amsterdam 1980).
- Wekker, *Hoe beschaafd Nederland in de twintigste eeuw vrede en orde scheidt op Atjeh* ('s-Gravenhage 1907)